

STRATEGIE KNIHOVEN ČR 1999–2003

Vít Richter, předseda Ústřední knihovnické rady

Úvodem

Záměr připravit „Strategii knihoven ČR 1999–2003“ (dále jen Strategie) vyhlásila Ústřední knihovnická rada na 5. Konferenci Knihovny současnosti v roce 1997.¹ V závěru roku 1997 a v roce 1998 proběhly nezbytné analytické práce orientované na zmapování současného stavu knihoven. Klíčový význam měl „Průzkum stavu automatizace a prostorového zajištění knihoven ČR“² provedený Národní knihovnou ČR. Pro přípravu Strategie byly využity i podklady připravené pro jednání Výboru pro vědu, vzdělávání, kulturu, mládež a tělovýchvu Poslanecké sněmovny Parlamentu o situaci knihoven v dubnu 1997³ a 1998.⁴ Pro potřeby Strategie zpracovala celá řada odborníků z knihoven různých typů dílčí studie charakterizující současný stav a trendy v jednotlivých speciálních oblastech činnosti knihoven.

Jedním z důležitých impulsů pro přípravu Strategie bylo také zahájení prací na formulování státní kulturní politiky na Ministerstvu kultury ČR počátkem roku 1998. Časová souslednost těchto prací umožnila, aby podklady připravené pro Strategii byly přímo zahrnuty do připravovaného textu kulturní politiky.

V závěru roku 1998 proběhlo v rámci Ústřední knihovnické rady připomínkové řízení první verze Strategie.

Počátkem roku 1999 zahájila činnost Rady vlády pro státní informační politiku. Díky snahám Ministerstva školství, mládeže a tělovýchvy ČR a zejména osobnímu úsilí PhDr. Mileny Rupešové ze Státní technické knihovny

¹RICHTER, V.: Příprava strategického plánu českého knihovnictví. In: Knihovny současnosti 97. Brno, SDRUK ČR 1997, s. 175–181.

²Informace o výsledcích průzkumu:

RICHTER, V.: Využívání informačních technologií v knihovnách ČR. Čtenář, 50, 1998, č. 7–8, s. 194–201; č. 12, s. 341–348.

RICHTER, V.: Poskytování meziknihovnických výpůjčních služeb a služeb dodávání dokumentů v ČR. Národní knihovny, 9, 1998, č. 4, s. 178–192.

³Knihovny v procesu transformace společnosti. Trendy – Problémy – Východiska. Národní knihovna, 8, 1997, č. 3, s. 103–110.

⁴Informace o stavu knihoven ČR. Praha, ÚKR 1998. 12 s. – Rozmnoženo.

Uváděné údaje vycházejí z výsledků „Průzkumu stavu automatizace a prostorového zajištění knihoven ČR“, který se uskutečnil v závěru roku 1997 a umožnil také získat údaje o záměrech knihoven v nejbližších letech. Údaje získané z realizace projektu RISK (Rozvoj informační sítě veřejných knihoven ČR) potvrzují trendy a závěry zjištěné v rámci Průzkumu.

bylo možné využít i některé teze ze Strategie při přípravě státní informační politiky.

Následující materiál je určen k široké odborné diskuzi.

Obsahuje:

1. Východiska
2. Úloha knihoven v informační společnosti
3. Hlavní cíl rozvoje knihoven v České republice
4. Dílčí cíle a aktivity
 - Knihovnická legislativa
 1. Knihovnický zákon
 2. Zákon o svobodném přístupu k informacím
 3. Autorský zákon
 4. Povinný výtisk
 5. Celní tarify, daňové úlevy, poštovní tarify
 6. Statistika
 7. Mzdové tarify
 8. Organizace a řízení knihoven
 9. Struktura knihoven
 10. Financování knihoven
 11. Spolupráce knihoven
 12. Řízení vědy a výzkumu v oblasti knihovnictví a informační činnosti
 - Standardizace, poradenství
 13. Standardizace
 14. Poradenství
 - Podpora využití informačních technologií v knihovnách
 15. Podpora základní infrastruktury
 16. Vývoj nových produktů a služeb, integrace
 17. Retrospektivní konverze katalogů, sdílená katalogizace
 18. Souborné katalogy
 19. Meziknihovní výpůjční služby a dodávání dokumentů
 20. Doplnění knihovnických fondů
 21. Ochrana a zpřístupnění knihovnických sbírek
 22. Výstavba knihoven
 23. Příprava pracovníků pro nové úkoly knihoven

Příloha

SOUČASNÝ STAV, VÝCHODISKA A BARIÉRY ROZVOJE KNIHOVEN V ČESKÉ REPUBLICE

1. Vnější limitující faktory rozvoje knihoven v ČR
 - 1.1. Legislativní podmínky rozvoje knihoven
 - 1.1.1. Knihovnický zákon
 - 1.1.2. Autorský zákon
 - 1.1.3. Zákon o svobodném přístupu k informacím
 - 1.1.4. Povinný výtisk

- 1.2. Financování , pravidla hospodaření a řízení knihoven
 - 1.3. Státní politika v oblasti vědy, školství a vzdělávání
 - 1.4. Organizace státní správy a samosprávy
 - 1.5. Regionální funkce veřejných knihoven
 - 2.6. Vydavatelská činnost, knižní trh
 - 2.7. Rozvoj komunikační infrastruktury, vybavenost domácností informačními technologiemi
 - 2.8. Demografické vlivy, národnosti menšiny, přistěhovalectví, dopravní obslužnost
 2. Vnitřní limitující faktory rozvoje knihoven v ČR
 - 2.2. Využívání Internetu v knihovnách
 - 2.3. Produkce digitálních dokumentů
 - 2.4. Úroveň technického vybavení a výdaje na informační technologie v knihovnách
 - 2.5. Katalogizace, retrospektivní konverze katalogů, standardy
 - 2.6. Souborné katalogy, informace o dostupnosti knihovních fondů na území ČR
 - 2.7. Meziknihovní výpůjční služby a dodávání dokumentů
 - 2.8. Doplnění knihovních fondů
 - 2.9. Využívání informačních zdrojů zpřístupňovaných světovými databázovými centry
 - 2.10. Ochrana knihovních fondů, např. mikrofilmování, restaurování unikátních dokumentů a sbírek
 - 2.11. Výstavba a rekonstrukce knihoven
 - 2.12. Výzkum a vývoj v oblasti knihovnictví, využití nových technologií
 - 2.13. Zpracování standardů, norem, pravidel, metodických doporučení
 - 2.14. Poradenská, metodická a konzultační činnost,
 - 2.15. Pracovníci knihoven a informačních institucí
 - 2.15.1. Změna obsahu knihovnické profese
 - 2.15.2. Vzdělávání pracovníků knihoven
 - 2.15.3. Odměňování pracovníků knihoven
 - 2.15.4. Psychologické bariéry
 - 2.16. Dostupnost knihovnických služeb
 - 2.17. Rozvoj čtenářství a práce s dětmi
 - 2.18. Profesní sdružení v oblasti knihovnictví
 - 2.19. Mezinárodní spolupráce
 3. Trendy využívání informačních technologií v knihovnách
- Seznam zkratk

1. Východiska

Strategie usiluje o naplnění základních tezí politických a legislativních dokumentů vztahujících se ke knihovnám a jejich úloze ve společnosti přijatých Evropskou unií, vládou ČR, Parlamentem ČR a Mezinárodní federací knihovnických asociací (IFLA). Jedná se zejména o:

- Zelenou kniha o úloze knihoven v moderním světě z r. 1998, přijatou Evropským parlamentem 28.10.1998
- Střednědobý program IFLA na léta 1998–2001
- Státní informační politiku, usnes. vlády ČR č. 525/99 z 31.5.1999
- Strategii účinnější státní podpory kultury (kulturní politika), usnes. vlády ČR č. 401/99 z 28.4.1999
- Principy vědní politiky České republiky na přechodu do 21. století, usnes. vlády ČR č. 397/98 z 10.6.1998
- Zákon o svobodném přístupu k informacím, č. 106/99 Sb.

2. Úloha knihoven v informační společnosti

Vědomosti představují hlavní konkurenční faktor v informační společnosti. Zásadní změna způsobu nakládání s informacemi jako důsledek digitální revoluce bude mít stále rostoucí význam pro práci lidí i jejich každodenní život. S touto změnou se bude nutno vyrovnat v širokém spektru vazeb ekonomického a sociálního rozvoje i samotných principů demokracie. Informační společnost může občanům nabídnout nové možnosti prosperity a aktivnější úlohu ve společnosti. Avšak rozšiřující se propast mezi informačním bohatstvím a informační chudobou, respektive omezenost přístupu k informacím pro některé části společnosti, by mohla vyústit v sociální napětí.

Knihovny jsou tradičními institucemi, které se od vzniku písma zabývají shromažďováním, zpracováním, uchováním a zpřístupněním publikovaných dokumentů. **Knihovny jsou významným nástrojem praktického uskutečňování základního lidského práva na rovný přístup k informacím, na jejich svobodnou výměnu, na získávání vědomostí a svobodné utváření názorů.** Slouží jako **prostředek naplňování ústavně zakotveného práva na informace** a jsou tedy jedním z pilířů demokracie. Činnost knihoven je veřejnou službou a knihovny jsou považovány za **instituce veřejného zájmu**. Ve svém poslání se knihovny podílejí zejména na:

- zprostředkování a zpřístupnění lidského poznání tím, že tvoří infrastrukturu pro oblast vědy a vzdělávání
- celoživotním vzděláváním, podpoře nezávislého rozhodování a duchovního rozvoje a uspokojování kulturních potřeb občanů
- zpřístupňování informací z oblasti státní správy a samosprávy občanům
- zprostředkování informací na podporu podnikání, zejména menším a středním podnikatelům
- uchování a ochraně národního kulturního dědictví tím, že pečují o knihovní sbírky.

Charakteristickým rysem současného vývoje je v celosvětovém měřítku stále rostoucí podíl elektronické komunikace a zvyšující se objem digitálních doku-

mentů na úkor klasické tištěné produkce. Přístup k celosvětové informační síti internet a k využívání elektronických dokumentů je možný pouze prostřednictvím finančně náročné techniky a určitého množství speciálních znalostí a dovedností. Zásadní význam budou mít knihovny při zajišťování veřejných informačních služeb.

Veřejně přístupné knihovny se mohou výrazně podílet na řešení tohoto rozporu tím, že se stanou pro širokou veřejnost volně přístupnými body ke světové informační síti, které jsou vybaveny odpovídající technikou a odborným personálem. Knihovny si i v budoucnu zachovají své tradiční funkce shromažďování, zpracování, uchování a zpřístupnění tištěných dokumentů, ale současně musí začít vykonávat obdobné funkce pro elektronické zdroje. Budou mít v důležitou a nezastupitelnou úlohu při integraci tištěných a elektronických médií.

Aby knihovny mohly uskutečnit své nové poslání a postupně naplnit očekávání svých uživatelů, musí se zásadním způsobem změnit a nabídnout uživatelům nové druhy služeb na bázi informačních technologií.

3. Hlavní cíl rozvoje knihoven v České republice

Prostřednictvím knihoven umožnit všem občanům rovnoprávný přístup k publikovaným informacím a informačním zdrojům zveřejněným tiskem, v elektronické podobě nebo v síti, které jsou určeny pro vědu, výzkum, ekonomický rozvoj, celoživotní vzdělávání, výchovu i pro uspokojování kulturních zájmů a pro potřebu nezávislého rozhodování a duchovního rozvoje občanů.

Rozhodujícím předpokladem pro naplnění společenské úlohy knihoven ve vztahu k občanům je vytvořit na bázi informačních technologií vnitřně integrovaný národní systém knihoven a informačních středisek, který umožní propojení a účelnou spolupráci nezávisle na resortní příslušnosti a jejich zapojení do mezinárodní spolupráce. Tento systém nabídne občanům:

- přístup k informacím publikovaným v jakékoliv formě a na jakýchkoliv médiích
 - půjčování knihovních fondů v tištěné i jiné formě
 - přístup ke světové informační síti včetně odborné pomoci při vyhledávání informací
 - elektronické dodávání dokumentů
 - prostory a podmínky pro studium vybavené výpočetní a komunikační technikou
 - prostory pro setkávání a pořádání kulturních a vzdělávacích akcí
- Nezbytnost aktivního formování národního knihovnického systému vyplývá zejména z těchto skutečností:
- mnohotvárné a předem nespecifikované informační potřeby uživatelů nemůže zajistit žádná samostatná knihovna, ale pouze dobře fungující systém

spolupracujících knihoven jako celek,

- kooperace knihoven je významným nástrojem efektivního využití vložených finančních prostředků. Vzájemné sdílení informačních zdrojů a služeb, standardizace a sdružování vybraných činností je základem efektivnosti knihovnického systému.

4. Dílčí cíle a aktivity

Knihovnická legislativa

CÍL

Zajistit legislativní podporu vybraným oblastem činnosti knihoven

K dosažení tohoto cíle je nezbytné:

1. Knihovnický zákon

Připravit novou knihovnickou legislativu, která by stanovila zejména:

- a) Postavení a úkoly veřejných knihoven v rámci veřejných informačních služeb, včetně úlohy veřejných knihoven při zprostředkování informací z činnosti orgánů státní správy a samosprávy.
- b) Povinnosti orgánů státní správy ve vztahu k formování národního knihovnického systému (ústředních orgánů, orgánů budoucích krajů, okresních úřadů). V této souvislosti by měla řešit zejména:
 - postavení Národní knihovny ČR a státních vědeckých knihoven
 - minimální rozsah regionálních knihovnických funkcí, které musí zajistit okresní úřad a vyšší územně správní celek
 - vymezení řídicích, kontrolních a koordinačních povinností a pravomocí.
- c) Povinnosti orgánů samosprávy, respektive zřizovatelů knihoven ke knihovnám, např. zajištění adekvátního financování, právní forma organizace, právní subjektivita, nakládání s majetkem, dodržování standardů při výkonu knihovnických činností apod.
- d) Principy vícezdrojového financování knihoven.
- e) Zásady majetkové evidence, revize a vyřazování knihovnických fondů knihoven ČR. V této souvislosti by měla stanovit také povinnosti knihoven a jiných institucí v oblasti evidence a správy vzácných knihovnických fondů určených k trvalému uchování, včetně pravidel a typové normy jejich zabezpečení.
- f) Bezplatnost základních služeb knihoven v souladu s Manifestem veřejných knihoven UNESCO a doporučeními Evropské unie. V ostatních případech by měla být zajištěna regulace a kontrola poplatků za služby knihoven.
- g) Základní práva a povinnosti knihoven při poskytování meziknihovnických výpůjčních služeb.
- h) Podporu knihovnických služeb pro handicapované občany a národnostní menšiny.
- i) Obsah působení a kompetence knihovnického metodického, koordinačního

- a konzultačního centra (center).
- j) Postavení pracovníků knihoven, požadavky na jejich školní a mimoškolní vzdělávání, profesní standardy s vazbou na platový systém.
 - k) Při zpracování nové knihovnické legislativy využít návrh Doporučení Rady Evropy ke knihovnické legislativě

2. Zákon o svobodném přístupu k informacím

Využit v knihovnách ustanovení zákona o svobodném přístupu k informacím pro zprostředkování informací z orgánů státní správy a samosprávy pro vytvoření nového typu služeb knihoven.

3. Autorský zákon

V oblasti autorského práva se musí vytvořit rovnováha mezi podmínkami pro činnost knihoven a požadavky ochrany držitelů autorských práv tak, aby legitimní zájmy autorů a distributorů nebyly zábranou přístupu k informacím a k veřejným knihovnickým službám, a to v souladu s mezinárodními úmluvami a doporučeními Evropské unie, např. směrnice 92/100/EEC o právu na pronájem a půjčování a Directive on copyright and of related rights in the Information Society, 21.5.1999.

4. Povinný výtisk

- a) Optimalizovat legislativu povinného výtisku s cílem:
 - rozšířit předmět povinného výtisku o elektronické dokumenty, multimedia, audiovizuální dokumenty
 - zajistit úplnost a včasnost odevzdávání povinného výtisku ze strany vydavatelů
- b) Při zpracování tzv. tiskového zákona (náhrada za vyhl. 140/64 Sb.) neomezovat počet stávajících příjemců povinného výtisku periodik nebo zajistit všem dosavadním příjemcům odpovídající finanční náhradu ze státního rozpočtu.

5. Celní tarify, daňové úlevy, poštovní tarify

- a) Udržet osvobození od dovozního cla a daňového zatížení (DPH) u dokumentů získávaných ze zahraničí nákupem a výměnou pro knihovní fondy (Florentské konvenci UNESCO z roku 1950 – Florence Agreement 1950, Protocol 1976).
- b) Usilovat o přiznání výjimky z daňové povinnosti pro nákup domácích dokumentů pro knihovní fondy.
- c) Usilovat o snížení poštovních tarifů pro zásilky knihoven v rámci mezinárodní výměny publikací, mezinárodní výměny oficiálních publikací a meziknihovnických výpůjčních služeb.
- d) Usilovat o snížení tarifů telekomunikačních a připojovacích poplatků.

6. Statistika

Potřebná je novela zákona č. 89/1995 Sb. o státní statistické službě, aby zákon nebránil zpřístupňování statistických údajů o knihovnách financovaných z veřejných zdrojů a aby do statistického šetření byly zahrnuty všechny knihovny financované z veřejných finančních zdrojů.

7. Mzdové tarify

Usilovat o změnu Katalogu prací (79/1994 Sb.) tak, aby zařazení knihovnických profesí odpovídalo náročnosti a významu knihovnické profese v souladu se současnými trendy rozvoje a nároky na kvalifikaci, zejména ve vztahu k využívání informačních technologií v knihovnách.

8. Organizace a řízení knihoven

CÍL

Vytvořit předpoklady pro systematickou práci na formování národního knihovnického systému nezávisle na resortní příslušnosti.

K dosažení tohoto cíle je nezbytné:

- a) V rámci realizace státní informační politiky vymezit postavení, úkoly a cíle veřejných knihovnických služeb v informační společnosti včetně zapojení knihoven do národní a mezinárodní informační infrastruktury. Prosazovat jednotná, standardní a ekonomická řešení automatizace a propojování knihoven.
- b) Zpracovat resortní, regionální a lokální strategické plány rozvoje veřejných informačních služeb s využitím informačních technologií v knihovnách.
- c) Koordinovat postup zainteresovaných ústředních resortních orgánů, v jejichž rámci působí knihovny financované z veřejných zdrojů, zejména Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, Ministerstva kultury ČR, Ministerstva vnitra ČR, Ministerstva zdravotnictví ČR, Ministerstva dopravy ČR, Ministerstva zemědělství ČR, Ministerstva životního prostředí ČR a oblast vědy a výzkumu. Pro tyto účely vytvořit meziresortní orgán pro koordinaci činnosti knihoven složený z náměstků ministrů a vybraných specialistů, který by zejména:
 - formuloval strategické cíle rozvoje knihoven v souvislosti s využitím informačních technologií
 - podporoval koordinaci činnosti knihoven bez ohledu na jejich resortní příslušnost
 - koordinoval vynakládání finančních prostředků na doplňování knihovnických fondů, na vědu a výzkum v oblasti knihoven a rozhodoval o alokaci finančních zdrojů do rozhodujících rozvojových oblastí činnosti knihoven
 - konzultoval navrhovaná legislativní opatření a doporučení.
- d) Zajistit kvalifikovaný sběr statistických dat a informací z knihoven všech typů.

- e) S přechodem na novou organizaci státní správy a samosprávy zabezpečit zejména u statistického šetření, kterému podléhají veřejné a státní vědecké knihovny, sestavování sumářů na úrovni nových krajů. Zajistit řádný sběr statistických údajů o knihovnách zřízených obcemi na úrovni dnešních okresů.
- f) Prosazovat, aby struktura statistických údajů shromažďovaných o knihovnách v různých resortech byla v souladu s mezinárodní normou ISO 2789 o knihovnické statistice a s požadavky UNESCO a Evropské unie, aby bylo umožněno vzájemné srovnání jak v národním, tak i mezinárodním měřítku.
- g) Zajistit rozbor dat pro potřeby rozhodování orgánů odpovědných za činnost knihoven, pro veřejnost i pro mezinárodní srovnání.
- h) Stanovit, vyhodnocovat a kontrolovat výkonové a kvalitativní parametry knihovnických služeb pro jednotlivé typy knihoven.
- i) Koordinovat postup zainteresovaných resortů (Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR, Ministerstvo kultury ČR, Ministerstvo vnitra ČR, Ministerstvo zdravotnictví ČR a dalších orgánů) v oblasti podpory čtenářství a výchovy pro práci s různými typy médií. Vydat doporučení pro další orgány státní správy a samosprávy.

9. Struktura knihoven

CÍL

Optimalizovat strukturu národního knihovnického systému, který umožní účelnou a efektivní spolupráci knihoven a vytvoří podmínky pro sdílení informačních zdrojů a služeb a jejich neomezené zpřístupnění všem občanům.

K dosažení tohoto cíle je nezbytné:

- a) Optimalizovat strukturu veřejných knihoven v souvislosti s novým uspořádáním státní správy a samosprávy. V této souvislosti provést analýzu funkcí Národní knihovny ČR, státních vědeckých knihoven a knihoven na úrovni okresů a optimalizovat jejich funkce z hlediska potřeb národního knihovnického systému.
- b) V souvislosti s vymezením kompetencí budoucích krajů řešit individuálně budoucí postavení a financování státních vědeckých knihoven na základě podrobné znalosti situace v konkrétním městě, regionu a vzdělávacího systému.
- c) Zajistit regionální funkce knihoven na úrovni okresu. Ve spolupráci s ministerstvem vnitra vydat okresním úřadům doporučení, které by stanovilo postup při přesunu a zřizovatelských pravomocí k okresní knihovně z okresu na město. Doporučení by mělo obsahovat zejména:
 - stanovení cílů transformace
 - vymezení základních regionálních funkcí, které by měly být po transformaci zachovány

- stanovení financování regionálních funkcí z rozpočtů okresních úřadů formou účelové dotace
 - stanovení minimální úrovně knihovnických služeb pro menší města a obce
- d) V případě transformace stávajících okresů na menší správní okrsky vytvořit podmínky pro fungování kooperačních systémů knihoven, které by sdružovaly veřejné knihovny z více správních okrsků. Zabránit rozpadu funkčních kooperačních systémů knihoven.
- e) Podpořit spolupráci knihoven zřizovaných obcí a školních knihoven, zejména v menších obcích a městech.
- f) Podpořit kooperaci a integraci vysokoškolských knihoven s důrazem na vytváření ústředních knihoven škol a fakult.

10. Financování knihoven

- a) V rámci transformace rozpočtových a příspěvkových organizací umožnit vícezdrojové financování knihoven. Zajistit odpovídající financování knihoven v souladu s jejich novými úlohami v informační společnosti.
- b) Zpracovat analýzu finančních zdrojů a finanční náročnosti knihovnických služeb a na základě zjištěných výsledků vymezit podíl státu na financování veřejných knihovnických služeb a stanovit mechanismus vícezdrojového financování (státní, krajský, okresní rozpočet, rozpočet zřizovatele knihovny).

11. Spolupráce knihoven

CÍL

- a) Zlepšení vzájemné spolupráce knihoven s cílem:
- vytvoření základních předpokladů pro sdílení informačních zdrojů
 - zvýšení kvality a rozsahu nabízených služeb
 - odstranění duplicitních činností knihoven
 - efektivního využívání finančních zdrojů, zvyšování produktivity práce knihoven
 - redukce nákladů na akvizici a zpracování knihovnických fondů
- b) Zvýšení úlohy profesních knihovnických sdružení při podpoře kooperace knihoven, vzdělávání pracovníků a v oblasti mezinárodní spolupráce a reprezentace českého knihovnictví.
- c) Širší zapojení českých knihoven do mezinárodní spolupráce Realizace těchto cílů, viz ostatní články.

12. Řízení vědy a výzkumu v oblasti knihovnictví a informační činnosti

CÍL

Zlepšit úroveň řízení, koordinace a financování vědy a výzkumu v oblasti knihovnictví

K dosažení tohoto cíle je nezbytné:

- a) Stanovit a pravidelně aktualizovat hlavní strategické cíle vědy a výzkumu v oblasti knihovnictví.
- b) Zajistit vzájemnou koordinaci programů vědy a výzkumu v oblasti knihovnictví, např. Rozvoj informační infrastruktury pro výzkum a vývoj, Program rozvoje informační sítě veřejných knihoven, Program vědy a výzkumu Ministerstva kultury ČR, INFRA2 a další programy v rámci Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR, Ministerstva zdravotnictví ČR apod. Soustředit výzkumné a vývojové aktivity na řešení problémů důležitých pro všechny typy knihoven a umožnit volné využití výsledků v oblasti neziskového sektoru. Podporovat zapojení do mezinárodních projektů spolupráce.
- c) Neomezovat projekty vědy a výzkumu pouze na oblast uplatnění informačních technologií, ale i na další oblasti, např.:
 - řízení knihoven a informačních systémů
 - výzkum v oblasti (ne)čtenářství, výzkum uživatelských potřeb apod.
- d) Vybudovat institucionální základnu pro vědu a výzkum v oblasti knihovnictví.
- e) Zlepšit postupy pro financování rozvojových programů, např. umožnit víceleté financování projektů, zajistit včasné přidělování prostředků, omezit striktní členění na investiční, neinvestiční a mzdové výdaje.

Standardizace, poradenství

13. Standardizace

CÍL

Dosažení maximální kompatibility a unifikace odborných knihovnických činností a systémů v národním a mezinárodním měřítku, které vedou k výrazné efektivitě a k úsporám při financování knihoven.

K dosažení tohoto cíle je nezbytné:

- a) Vybudovat pracoviště pro přípravu norem a standardizaci v knihovnictví, např. v Národní knihovně ČR.
- b) Na základě analýzy jednotlivých činností knihoven zahájit přípravu nezbytných standardů a doporučení. Podporovat akceptaci mezinárodních norem ISO, doporučení IFLA, Evropské unie a dalších mezinárodních organizací pro oblast knihoven a informační činnosti.
- c) Důsledně prosazovat využívání standardů v projektech realizovaných s pomocí státních dotací.
- d) V širší míře uplatnit výuku standardů ve všech formách knihovnického vzdělávání.
- e) Zpracovat a vydat ukazatele pro činnost veřejných knihoven zřizovaných obcemi s cílem zajistit standardní úroveň zabezpečení jejich činnosti ze strany zřizovatelů v souladu s doporučením UNESCO (Doporučení pro

veřejné knihovny, Manifest UNESCO o veřejných knihovnách). Usilovat o zpracování obdobných standardů i pro jiné sítě knihoven.

14. Poradenství

CÍL

Podpořit činnost knihoven kvalitní metodickou a poradenskou činností pro speciální oblasti aktivit knihoven.

K dosažení tohoto cíle je nezbytné:

Provést analýzu potřeb poradenských, metodických a konzultačních kapacit pro jednotlivé činnosti knihoven a zpracovat návrh na jejich zajištění v rámci existujících institucí. Podpořit zejména oblasti:

- využívání informačních technologií v knihovnách
- výstavba, rekonstrukce a vybavování knihoven
- doplňování a zpracování knihovnických fondů
- ochrana knihovnických fondů
- práce se speciálními skupinami uživatelů, např. děti, mládež, národnostní a sociální menšiny, handicapovaní apod.
- pomoc při zapojování do mezinárodní spolupráce
- právní poradenství

Podpora využití informačních technologií v knihovnách

15. Podpora základní infrastruktury

CÍL

Dosáhnout odpovídající vybavenosti informačními technologiemi ve všech veřejně přístupných knihovnách.

K dosažení tohoto cíle je nezbytné:

- a) Odstraňovat disproporce v úrovni automatizace knihovnických procesů v jednotlivých typech knihoven. Podpořit prvotní nasazení AKS zejména ve:
 - veřejných knihovnách menších měst a obcí
 - knihovnách v oblasti vědy a výzkumu
 - knihovnách v oblasti zdravotnictví
- b) Ve všech typech knihoven podporovat implementaci modulů veřejně přístupného automatizovaného katalogu (dále jen OPAC), meziknihovnických výpůjčních služeb
- c) Podporovat vybavování knihoven pro poskytování služeb tělesně postiženým
- d) V oblasti veřejných knihoven podporovat technické vybavení pro zajištění knihovnických služeb na bázi informačních technologií dětem a mládeži
- e) Podporovat přechod knihoven na kvalitativně vyšší verze AKS (systém klient-server, podpora integrace databází a dalších informačních služeb knihoven do prostředí internetu, uplatnění standardu Z39.50, grafický interface, dálkový přístup uživatelů ke knihovnickým fondům a službám)

- f) Provádět testování a hodnocení dodávaných AKS z hlediska respektování standardů, rozsahu funkcí a kvality poskytovaných služeb. Na základě výsledků testů podporovat implementaci pouze těch AKS, které vyhoví stanoveným kritériím
- g) Podporovat kvalitního napojování knihoven na Internet, zejména veřejných knihoven v menších městech a obcích. Cílem je dosáhnout napojení všech veřejných knihoven v obcích do roku 2001. Pro tyto účely je nezbytné formulovat nový podpůrný program.
- h) Podporovat zvyšování kvality připojení knihoven k síti internet. Umožnit knihovnám napojování do vysokorychlostních počítačových sítí
- ch) Zvýšit v knihovnách počet veřejně přístupných stanic určených uživatelům pro využívání AKS a internetu i) Podporovat zpřístupnění katalogů knihoven, databází a dalších informačních služeb prostřednictvím internetu

16. Vývoj nových produktů a služeb uživatelům, integrace

CÍL

Vývoj nových typů služeb uživatelům umožňujících integraci všech forem dokumentů v síti internet.

K dosažení tohoto cíle je nezbytné:

- a) Zpracovat a zahájit realizaci programu **České digitální (elektronické) knihovny**, který by integroval a rozvíjel výsledky dosažené v oblasti automatizace a digitalizace knihoven s cílem umožnit uživatelům přístup k různým druhům primárních dokumentů v klasické i elektronické podobě v prostředí internetu. V této souvislosti plně rozvinout **program Memoriae Mundi Series Bohemica**, zapojit se do projektu Elektronické knihovny/Bibliotheca Universalis vyhlášeného konferencí ministrů G7 v roce 1995 a navázat na projekt Paměť světa a další digitalizační projekty realizované do současnosti.
- b) Podporovat vývoj a aplikaci softwarových produktů pro řízení knihovních sbírek klasických dokumentů a elektronických zdrojů v prostředí internetu, zejména:
 - rozvoj a využití metod bibliografické registrace a vyhledávání elektronických informačních zdrojů
 - integraci sekundárních informací z katalogů a databází s primárními zdroji v prostředí internetu
 - digitalizaci knihovních fondů tradičních dokumentů a budování sbírek elektronických médií
 - vývoj a aplikace archivů elektronických dokumentů umožňujících trvalé uchování, cenově efektivní skladování a zpřístupnění obsahu dokumentů
 - přímý dálkový přístup uživatelů ke knihovním fondům a dalším informačním službám nezávisle na době a místě přístupu a na používaném systému
 - navigování uživatele k domácím a zahraničním informačním zdrojům
 - nabídku služeb otevřeného dálkového studia (Open Distance Learning)

- vývoj nových služeb na bázi informačních technologií
- c) Usilovat o zajištění dostupnosti veřejných informačních služeb pro všechny skupiny obyvatelstva, včetně národnostních a sociálních menšin, handicapovaných, např. rozšiřování provozní doby, bibliobusy, speciální technické vybavení apod.

17. Retrospektivní konverze katalogů, sdílená katalogizace

CÍL

Dosáhnout převodu tradičních lístkových katalogů do elektronické podoby s možností vícenásobného využití elektronických záznamů v knihovnách ČR

K dosažení tohoto cíle je nezbytné:

- a) Podpořit retrospektivní konverzi tradičních lístkových katalogů do elektronické formy. V této souvislosti zejména:
 - zpracovat **Národní program retrospektivní konverze RETROKON** orientovaný zejména na knihovny s knihovními fondy celostátního významu
 - zajistit, aby veškeré záznamy vzniklé v programu retrospektivní konverze byly využitelné pro ostatní knihovny
- b) Podporovat zpřístupnění dat České národní bibliografie pro potřeby sdílené katalogizace a retrospektivní konverze. Zajistit takovou kvalitu, formu a aktuálnost výstupů, které umožní široké využití dat v oblasti knihoven, vydavatelů a distributorů
- c) Podporovat integraci České národní bibliografie s nakladatelskými a knihkupeckými databázemi s cílem vytvoření maximálně úplného zdroje o vydavatelské produkci v ČR
- d) Podporovat implementaci AKS, které napomáhají přejímání a sdílení katalogizačních záznamů
- e) Podporovat výuku a propagaci používání nových katalogizačních pravidel AACR2 ve všech typech knihoven
- f) Podporovat používání mezinárodního standardního formátu UNIMARC pro výměnu bibliografických dat
- g) Podporovat vytváření souborů národních autorit a jejich využití v rámci AKS
- h) Řešit otázku unifikace používání selekčních jazyků pro věcné vyhledávání včetně využití vícejazyčných tezaurů

18. Souborné katalogy

CÍL

Vytvořit základní informační zdroj o dostupnosti dokumentů v knihovnách ČR a pro sdílenou katalogizaci

K dosažení tohoto cíle je nezbytné:

- a) Zajistit rozvoj a provoz **CASLIN – Souborného katalogu ČR**, který by měl plnit tyto základní funkce:

- být maximálně úplným zdrojem informací o dostupnosti dokumentů pro potřeby meziknihovních výpůjčních služeb a dodávání dokumentů
- být aktivním nástrojem pro koordinaci doplňování knihovních fondů v rámci ČR
- být spolehlivým a aktuálním zdrojem kvalitních katalogizačních záznamů pro sdílenou katalogizaci běžné produkce a pro retrospektivní konverzi tradičních listkových katalogů

V této souvislosti podporovat zejména:

- kvalitu záznamů a přístupových souborů
 - pohotovou aktualizaci
 - proces sdílené katalogizace a poskytování záznamů dle potřeb knihoven
 - zvyšování objemů záznamů, respektive počtu spolupracujících knihoven
 - dosažení maximální komplexnosti z hlediska zachycení všech druhů dokumentů
 - zainteresovat všechny typy knihoven, aby se aktivně zúčastnily spolupráce při vytváření souborného katalogu
- b) Podporovat vytváření souborných katalogů na nižší regionální úrovni, v rámci určité skupiny knihoven, v rámci oboru apod.
- c) Podporovat vytváření distribuovaných souborných katalogů a přístup ke katalogům knihoven s využitím různých druhů informačních technologií, např. speciálních prohlížečů www, protokolu Z.39.50 apod.

19. Meziknihovní výpůjční služby a dodávání dokumentů

CÍL

Vytvořit soubor služeb pro vzájemné sdílení informačních zdrojů bez ohledu na místo vzniku dokumentu a jeho formu.

K dosažení tohoto cíle je nezbytné:

- Zpracovat a realizovat projekt celostátního systému dodávání dokumentů v klasické i elektronické formě, zejména s ohledem na jeho cenovou dostupnost a efektivitu.
- Optimalizovat stávající systém meziknihovních výpůjčních služeb, zejména:
 - uvést v život nová pravidla meziknihovních výpůjčních služeb
 - zahrnout pravidla meziknihovních výpůjčních služeb do nové knihovnické legislativy
 - řešit ekonomické aspekty meziknihovních výpůjčních služeb, zejména sledování nákladů meziknihovních služeb s vazbou na akvizici dokumentů, vývoj metod vzájemného vyúčtování nákladů a udržení všeobecné dostupnosti meziknihovních výpůjčních služeb pro uživatele
 - zlepšit úroveň statistického vykazování a vyhodnocování meziknihovních výpůjčních služeb, sledovat a analyzovat vzájemné toky a vazby
 - využívat informační technologie při komunikaci v rámci meziknihovních výpůjčních služeb, implementace modulu meziknihovních služeb v rámci AKS
 - podpořit vývoj placených expresních meziknihovních výpůjčních služeb
 - prověřit možnosti vzájemné spolupráce knihoven při zajištění dopravy

v rámci meziknihovních výpůjčních služeb

- zlepšit kvalitu (rychlost, spolehlivost) poskytování meziknihovních výpůjčních služeb u největších poskytovatelů meziknihovních výpůjčních služeb, tj. zejména v ústředních knihovnách

20. Doplnování knihovních fondů

CÍL

Zvýšit objem a kvalitu knihovních fondů a dalších informačních zdrojů v knihovnách ČR

K dosažení tohoto cíle je nezbytné:

- a) Posílit objem finančních prostředků na nákup knihovních fondů.
- b) Na základě meziresortní dohody koordinovat v rámci ústředních knihoven gesce za doplňování zahraniční literatury a speciálních dokumentů dle oboru, jazyka či typu dokumentů a podpořit stanovenou specializaci formou grantů či účelově vázaných finančních prostředků.
- c) Podpořit zpřístupnění informačních zdrojů ze zahraničních databázových center pro potřebu vědy a výzkumu, pro vysokoškolské studium a jinou odbornou práci. Vyhlásit programy podpory koordinovaného nákupu a zpřístupnění zahraničních informačních zdrojů.
- d) Podpořit nákup elektronických dokumentů do fondů knihoven včetně licenčního nákupu elektronických zdrojů pro knihovny a zajistit tak jejich dostupnost všem občanům. Podporovat vytváření konsorcií pro nákup a využívání elektronických informačních zdrojů.
- e) Rozvíjet referenční služby a navigování uživatelů k bibliografickým, abstraktním a plnotextovým zdrojům v prostředí internetu. Podpořit využívání volných i placených domácích i zahraničních informačních zdrojů prostřednictvím Internetu.
- f) Optimalizovat legislativu povinného výtisku z cílem, viz článek ad 4
- g) Odstranit důsledky více než padesátiletého vývoje v totalitním režimu zejména z hlediska překonání ideologické omezenosti knihovních fondů.
- h) Podpořit doplňování knihovních fondů knihoven v menších městech a obcích formou účelových dotací a grantů na nákup výměnných souborů.

21. Ochrana a zpřístupnění knihovních sbírek

CÍL

Zajistit trvalé uchování a zpřístupnění knihovních sbírek tradičních a elektronických dokumentů v knihovnách jako důležité složky národního kulturního dědictví. Primární pozornost věnovat domácí produkci dokumentů a umožnit její využívání současné i budoucím generacím.

K naplnění cíle je nezbytné:

Zpracovat **národní program ochrany knihovních fondů** a zajistit jeho realizaci finančně a institucionálně. Program zaměřit zejména na tyto oblasti:

- a) Vznik a provoz speciálních pracovišť pro ochranu knihovních fondů:

- metodická, poradenská a informační pracoviště
 - výzkumná a vývojová pracoviště
 - restaurátorská pracoviště
 - pracoviště pro mikrofilmování
 - pracoviště pro digitalizaci
 - centrální koordinační a konzultační orgán pro oblast zabezpečení knihovních fondů před kriminalitou
- b) Provedení prvotní pasportizace vzácných a unikátních knihovních fondů v knihovnách ČR.
 - c) Evidence, katalogizace a vědecké zpracování unikátních sbírek dokumentů včetně retrospektivní konverze klasických katalogů do elektronické podoby.
 - d) Systematické mikrofilmování a digitalizace unikátních dokumentů, vzácných sbírek a dalších dokumentů v souladu se stanovenými standardy, které umožní využití kopií nezávisle na aplikačním software. Řešení otázek indexace a zpřístupnění sbírek v různých formátech.
 - e) V této souvislosti pokračovat v **národním programu Kramerius pro ochranné reformátování knižních dokumentů ohrožených degradací kyselého papíru**.
 - f) Podpora výzkumu, vývoje a standardizace v oblasti ochrany fondů.
 - g) Výstavba a rekonstrukce prostor pro uložení dokumentů v knihovnách, budování archivů digitálních dokumentů.
 - h) Kooperace s dalšími pracovišti zabývajícími se ochranou, restaurováním a digitalizací dokumentů a jiných sbírkových předmětů, např. muzei, archivy.

22. Výstavba knihoven

CÍL

Zlepšit prostorové podmínky knihoven co do jejich rozsahu a kvality.

K dosažení tohoto cíle je nezbytné:

- a) Výstavbu a rekonstrukce knihoven orientovat na zlepšení knihovnických služeb:
 - rozšíření volného přístupu ke knihovním fondům – zejména ve vysokoškolských knihovnách a státních vědeckých a ústředních odborných knihovnách,
 - rozšíření počtu studijních míst a míst vybavených uživatelskými stanicemi k využívání elektronických zdrojů a služeb,
 - vybudování infrastruktury pro využívání informačních technologií,
 - vytvoření prostorových předpokladů pro nové typy informačních služeb,
 - výstavba kvalitních skladovacích prostor. V této souvislosti opět provéřit efektivitu depozitního skladování málo využívané literatury.
- b) Vybudovat poradenské, metodické, konzultační a informační pracoviště pro oblast výstavby, rekonstrukce a vybavení knihoven

- c) Vypracovat nebo novelizovat standardy a doporučení pro výstavbu knihoven různých typů
- d) Zajistit odpovídající finanční prostředky na výstavbu objektů ústředních knihoven
- e) Podporovat princip vícezdrojového financování při výstavbě a rekonstrukci knihoven, které slouží různým skupinám uživatelů, např. městu, regionu, škole apod.
- f) Financovat program podpory výstavby knihoven zřizovaných obcemi, který by umožnil zainteresování obcí na výstavbě a rekonstrukcích veřejných knihoven.

23. Příprava pracovníků pro nové úkoly knihoven

CÍL

Zajistit odbornou přípravu a soustavnou obnovu kvalifikace pracovníků knihoven s orientací na získávání znalostí a dovedností pro využívání informačních technologií.

K dosažení tohoto cíle je nezbytné:

- a) Provést analýzu potřeb rekvalifikace a celoživotního vzdělávání v oblasti knihovnictví z hlediska využívání informačních technologií v knihovnách a zlepšit vzdělávací systém.
- b) Posílit odborné vzdělávání pro plnění nových funkcí pracovníků knihoven, jako jsou:
 - síťový navigátor
 - správce informačních technologií
 - informační konzultant
 - informační manažer
 - výchovný pracovník zaměřený především na pedagogicko-psychologickou složku odborného profilu, např. na výchovu ke čtenářství a využívání různých druhů médií, práci s dětmi a mládeží, práci s tělesně postiženými a s menšinami
- c) Definovat profesní standardy podle standardu Evropské unie, promítnout je do vzdělávacích programů a do mzdových tarifů.
- d) Optimalizovat institucionální strukturu a obsahovou náplň knihovnického školství v ČR.
- e) Monitorovat a hodnotit výkon vzdělávacích institucí.
- f) Zřídit (pověřit) instituci (systém institucí) pro zajištění celoživotního vzdělávání pracovníků knihoven (tj. rekvalifikační, inovační a jiné studium s modulárním vzdělávacím programem) spolupracující se školami a odborníky z praxe s odpovídajícími podmínkami a pravomocemi.
- g) Zlepšit spolupráci knihoven se školami a dalšími institucemi zajišťujícími vzdělávání a spolupráci mezi školami.
- h) Posílit spolupráci Ministerstva kultury ČR a Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR v oblasti celoživotního vzdělávání pracovníků knihoven.
- i) Zapojit se do mezinárodních, zejména evropských iniciativ pro vzdělávání

- knihovníků, podporovat stáže a výměnu pracovníků knihoven.
- j) Vytvořit podmínky pro odměňování pracovníků knihoven v souladu s novými nároky na knihovnickou profesi.
 - k) Prosadit do mzdových předpisů zohlednění celoživotního vzdělávání.

Příloha

SOUČASNÝ STAV, VÝCHODISKA A BARIÉRY ROZVOJE KNIHOVEN V ČESKÉ REPUBLICE

1. Vnější limitující faktory rozvoje knihoven v ČR

1.1. Legislativní podmínky rozvoje knihoven

1.1.1. Knihovnický zákon

Chybí knihovnická legislativa, která by vymezila základní vztahy mezi knihovnou, zřizovatelem a státem i mezi knihovnami navzájem. Pro vztah českého státu ke knihovnám je příznačné, že doposud platí socialistický knihovnický zákon č. 53/59 Sb o jednotné soustavě knihoven z roku 1959. Zákon nebyl zatím zrušen, neboť se od něj odvíjejí některé vyhlášky a směrnice, které je účelné do doby vytvoření nové legislativy zachovat.

1.1.2. Autorský zákon

1. V souvislosti s harmonizací právního systému ČR s právem Evropské unie bude nezbytné v rámci nového autorského zákona uplatnit požadavky Směrnice 92/100/EEC Rady z 19.11.1992 o pronájemním a výpůjčním právu a o určitých právech souvisejících s autorským právem v oblasti duševního vlastnictví a Directive on copyright and of related rights in the Information Society, 21.5.1999.
2. Praxe tržních ekonomik ukazuje, že výpůjční právo nezajišťuje nárok na bezplatné vypůjčování dokumentů podléhajících autorskoprávní ochraně, aniž by byla držitelům tohoto práva poskytnuta přiměřená náhrada. Dochází tak ke střetu mezi finančními zájmy producentů a autorů dokumentů a zásadou bezplatnosti a neomezené přístupnosti knihovnických, zejména výpůjčních a kopírovacích služeb knihoven. Neřešení tohoto střetu by mohlo vést až k absurdním situacím, kdy by se výkon veřejných knihovnických služeb dostal do rozporu se zákonem, což by mohlo vést k rozsáhlému omezení činnosti knihoven.
3. Již dnes usilují ochranné autorské organizace o omezování půjčování dokumentů v knihovnách. Typickým příkladem je půjčování nosičů zvuku. Nejasná je také situace v oblasti využívání informačních technologií, např. při elektronickém dodávání dokumentů a multimédií.
4. Úkolem státu v této oblasti je nalézt vyvážený vztah mezi oprávněnými individuálními požadavky na přiměřenou odměnu a základními občanskými právy na rovnoprávný a neomezený přístup k informacím, vzdělávání a kulturním hodnotám.

1.1.3. Zákon o svobodném přístupu k informacím

1. Významnou podporu pro činnost veřejných knihoven představuje zákon o svobodném přístupu k informacím, který doporučuje knihovnu jako jedno z míst pro zpřístupňování informací ze státní správy a samosprávy. Aktivita knihoven je však v této oblasti spíše výjimkou.

1.1.4. Povinný výtisk

1. Institut povinného výtisku je základním předpokladem pro zajištění bibliografické registrace, trvalého uchování a zpřístupnění publikované produkce dokumentů. Existující legislativa povinného výtisku nezajišťuje úplnost odevzdávání povinného výtisku všech druhů dokumentů nezávisle na formě vydání. Není zajištěno zejména odevzdávání různých druhů elektronických dokumentů, multimédií apod., což je v rozporu s jednoznačným trendem postupného odklonu od tištěných dokumentů k elektronickým médiím.
2. Podle odborných odhadů není 20–30% vydané produkce vydavateli odevzdáváno jako povinný výtisk. Vydavatelé také ve velkém rozsahu neplní vůči knihovnám ohlašovací povinnost o vydané produkci. Není také zajištěno včasné odevzdávání povinných výtisků.
3. Knihovny jako příjemci povinného výtisku zatím nevyužívají všech donucovacích nástrojů, které zákon nabízí k vymáhání povinného výtisku.
4. Knihovnám, které ztratily právo povinného výtisku, zřizovatelé nekompenzují v plném rozsahu finanční prostředky na nákup literatury, což je příčinou zhoršování dostupnosti domácí produkce publikovaných dokumentů.

1.2. Financování , pravidla hospodaření a řízení knihoven

1. Úroveň financování knihoven neodpovídá úloze, kterou by knihovny měly plnit v informační společnosti. Nedostatek finančních prostředků se promítá do všech aktivit knihoven a výrazně zpomaluje proces jejich transformace. Zvýšené náklady na činnost knihoven jsou objektivně dány celkovou transformací funkcí, činností a služeb knihoven a jejich přechodem na využívání informačních technologií. Jde zejména o:
 - investice do nákupu a průběžné obnovy informačních technologií
 - náklady na vývoj nových produktů a služeb
 - náklady na komunikaci a kvalitní síť
 - náklady na retrospektivní konverzi klasických katalogů, digitalizaci knihovnických fondů a jejich ochranu
 - náklady na nákup služeb, knihovnických fondů a dalších informačních zdrojů
 - náklady na personální zajištění provozu na bázi informačních technologií včetně nákladů na školení pracovníků
 - náklady na rekonstrukci a výstavbu
2. Rozhodujícím zdrojem financování knihoven jsou různé formy veřejných rozpočtů (např. obec, škola, stát). Příjmy knihoven z vlastní činnosti a z prodeje služeb jsou omezené, neboť hromadné zpoplatnění služeb

knihoven by bylo v rozporu se základním principem jejich činnosti – zajištění neomezeného přístupu občanů k informacím a informačním zdrojům – ve svých důsledcích by vedlo k omezování služeb knihoven.

3. Knihovny mohou jen ve velmi omezené míře rozhodovat o svém financování. Stávající rozpočtová pravidla pro rozpočtové a příspěvkové organizace, mezi něž knihovny patří, mají výrazně demotivující charakter a jejich aplikace vede v některých případech až k nehospodárnosti při nakládání s prostředky z veřejných rozpočtů.
4. Dostupné analýzy financování knihoven prokazují, že růst objemu financování knihoven nedosahuje trendu vývoje inflace. Z hlediska růstu inflace je pod největším tlakem položka věnovaná na nákup knihovních fondů a dalších informačních zdrojů.
5. Trvale se zhoršuje financování veřejných knihoven z rozpočtů obcí a měst. Současná rozpočtová pravidla, respektive rozdělování daňových výnosů mezi stát a obec jsou v řadě případů zdrojem neodůvodněných rozdílů v příjmové základně jednotlivých okresních úřadů a obcí, což se nepříznivě promítá zejména do oblasti financování sociálních a kulturních zařízení včetně knihoven.
6. Při financování knihoven není uplatňován princip vícezdrojového financování, ačkoliv většina knihoven je využívána uživateli bez ohledu na resortní příslušnost. Ve větší míře je také nutno uplatnit financování formou grantů a účelově vázaných dotací.
7. Úroveň řízení knihoven mnohdy neodpovídá současným potřebám. Není využíváno řízení rozvoje knihoven podle cílů. Existující systém financování knihoven znemožňuje víceleté plánování rozvoje knihoven jako celku i jednotlivých knihoven. Transformace rozpočtových a příspěvkových organizací je stále odkládána.

1.3. Státní politika v oblasti vědy, školství a vzdělávání

1. Vysoká kvalifikace, nové poznatky získávané vědou a výzkumem jsou hybnou silou moderních ekonomik a jejich produktivity. Společnost, která neustále vstřebává nové poznatky a technologie, dosahuje vysoké výkonnosti a dokáže reagovat na světový vývoj špičkovou kvalitou a vysokým zhodnocením lidského umu a znalostí.
2. Nejvýznamnější tendencí ve vyspělém světě se stala nezbytnost zajistit každému možnost celoživotního vzdělávání, ať už v tradičních školách nebo různých jiných institucích. Tento trend provází úsilí o co největší propojení vzdělávacích aktivit se životem společnosti a o odstraňování nejrůznějších bariér.
3. Úroveň financování vědy a výzkumu se v ČR již po několik let pohybuje na úrovni 0,45% z HDP, zatímco z hlediska Evropské unie je požadováno dosažení hranice 0,7% z HDP.
4. Výdaje na vzdělávání od poloviny devadesátých let klesají a dosahují přibližně 4,2% podílu HDP. Tato hodnota je výrazně nižší než v rozvinutých zemích, kde se pohybuje v rozmezí 5–6%. Stále méně finančních prostředků je věnováno na inovaci vybavení škol, které stále více zasta-

- rává. Jednou z příčin nízkého financování je neefektivní síť škol.
5. Vývoj po roce 1989 výrazně rozšířil studijní možnosti na středních, vyšších odborných a vysokých školách. Počet žáků základních a středních škol je závislý především na demografickém vývoji a bude v budoucnu stagnovat. Naopak počet studentů vysokých škol se bude v příštích letech zvyšovat. Ačkoliv počet studentů vysokých škol se v letech 1989–1996 zvýšil o 37%, v řadě oborů převyšuje poptávka po vysokoškolském studiu jeho nabídku.
 6. Systém vzdělávání na všech úrovních škol se jen velmi pozvolna přizpůsobuje potřebám rychle se měnící informační společnosti. Stále je kladen větší důraz na vstřebávání co největšího objemu poznatků, než na potřebu umět informace získat, hodnotit, zpracovávat a propojovat. I v procesu vysokoškolské výuky převažuje způsob studia z učebnic nad aktivním vyhledáváním a vyhodnocováním nejnovějších světových poznatků.
 7. Tomu také odpovídá nedostatek informačních zdrojů a celkově nízká úroveň většiny knihoven škol všech stupňů, které nejsou schopny zprostředkovat studujícím, učitelům i nejširší veřejnosti současný stav světového poznání. Tuto situaci neřeší ani program podpory infrastruktury výzkumu a vědy INFRA2 (Rozvoj informační infrastruktury pro výzkum a vývoj), který je převážně zaměřen podporu technické infrastruktury a nikoliv na efektivní získávání informačních zdrojů.
 8. Určitou změnu do stávajícího financování a rozdělování finančních prostředků v oblasti školství by mohl přinést systém atestů a kvalitativních kritérií, který mimo jiné předpokládá hodnocení školy podle úrovně informačního zajištění studia.

1.4. Organizace státní správy a samosprávy

1. V České republice neexistuje ústřední orgán státní správy, který by odpovídal za rozvoj, kontrolu a plánování národního knihovnického systému. Nynější kompetence Ministerstva kultury ČR formulované v zákonu 53/1959 Sb. jsou nedostatečné a neúčinné.
2. Veřejně přístupné knihovny poskytují své služby všem občanům, ale jejich financování a řízení má striktně resortní charakter. Z hlediska řízení knihoven přetrvávají meziresortní bariéry a neschopnost ústředních a dalších orgánů státní správy dohodnout se na cílevědomé a řízené kooperaci v oblasti knihoven. Platí to zejména pro resorty kultury, školství, vnitřní, zdravotnictví, zemědělství, dopravy, životního prostředí a oblast vědy a výzkumu, v jejichž rámci je zřizována a financována většina knihoven.
3. Ze strany státu chybí finanční podpora pro zajištění řady regionálních, celostátních a mezinárodních funkcí knihoven, které jsou v rozvinutých zemích standardně zajišťovány státem. Knihovny působí v období ekonomické a společenské transformace v nestabilním prostředí. Nejasná situace ve vztahu k záměru vytvářet vyšších územní správní celky znesnadňuje realizaci koncepčního systémového řešení v oblasti veřejného knihovnictví.
4. V řadě míst jsou veřejné knihovny zřizované obcemi zbavovány rozho-

dovacích pravomocí. Často ztrácejí právní subjektivitu a stávají se organizační složkou jiného kulturního zařízení se zcela odlišným posláním a funkcemi, např. galerie či muzea. Kooperace s jinými knihovnami je pak vázána na libovůli a pochopení vedoucích pracovníků institucí, které svou podstatou plní jiné společenské funkce. Dochází také k zneužívání pracovníků veřejných knihoven místní samosprávou pro výkon zcela jiných funkcí.

5. Doposud neproběhla definitivní regionalizace státu, která by měla sloužit potřebám sladění a řízení různých činností na daném území. Orgány nových krajů a jejich kompetence nebyly zatím zákonem stanoveny.
6. Lze předpokládat, že dosavadní trend k decentralizaci obcí bude v budoucnu postupně vystřídán trendem ke sdružování malých a středních obcí do venkovských mikroregionů, jako jedna z možností, jak umožnit malým a chudým obcím budování infrastruktury.
7. Stále výrazněji se začínají projevovat rozdíly v úrovni knihovnických a informačních služeb v jednotlivých místech či regionech. Proces diferenciací má celou řadou příčin:
 - zvyšují se rozdíly v úrovni a komplexnosti služeb velkých a malých knihoven
 - s postupným zánikem knihoven v malých obcích a městech, zejména v oblastech zvýšené migrace obyvatelstva, dochází k postupnému omezení dostupnosti knihovnických služeb.
 - poskytovatelé internetových služeb jsou lokalizováni ve velkých městech, z toho vyplývají i vyšší nároky na komunikační poplatky v menších obcích
 - kvalita komunikační infrastruktury je nižší v malých obcích a městech

1.5. Regionální funkce veřejných knihoven

1. Do konce roku 1992 byly knihovny v okresních městech zřizovány okresním úřadem. Rozhodující vliv na další existenci a funkce okresních knihoven měl zákon ČNR č. 425/1990 Sb. ze dne 9.10.1990 o okresních úřadech, který časově omezil jejich zřizovatelská práva ke knihovnám pouze do 31.12.1992. Tímto ustanovením byla zahájena tzv. „transformace“ okresních knihoven, čímž je označován přesun zřizovatelských pravomocí z okresního úřadu na městský úřad v příslušném okresním městě. I když se s dalšími novelami zákona o okresních úřadech prodlužovala působnost okresních úřadů, proces rušení zřizovatelských práv k okresním knihovnám stále pokračuje. Z původních 69 okresních knihoven zřizovaných okresním úřadem jich v roce 1998 zbylo pouze 28.
2. Optimální model převodu zřizovatelských pravomocí představuje dohoda mezi okresním a městským úřadem o tom, že po převodu zřizovatelské pravomoci bude regionální funkce v rámci okresu zajišťovat dále příslušná městská knihovna v okresním městě, které okresní úřad poskytne na tuto činnost účelovou dotací. V tomto případě je smluvně zakotven rozsah poskytovaných regionálních služeb, jejich finanční a personální zajištění.
3. Principiálně správný přesun zřizovatelských kompetencí ze státu na města

byl od samého počátku živelný, bez určitých pravidel, postupů, analýz a stanovení cílů. Pro změnu zřizovatelské pravomoci ve vztahu k okresní knihovně nebylo zákonem ani jiným dokumentem (např. doporučením ministerstva kultury) pro okresní úřad vyjasněno, jaká by měla být nejvýhodnější forma reorganizace okresní knihovny, aby v rámci regionu byl všem občanům regionu zachován rovný přístup, optimální rozsah a dostupnost knihovnických a informačních služeb.

4. Převod zřizovatelských pravomocí je v řadě případů provázen negativními jevy:

- Dochází k podstatnému útlumu či úplnému zrušení regionálních funkcí a kooperačních vazeb mezi knihovnami v okrese.
- V současné době nejsou v 11 okresech zajišťovány žádné regionální funkce s výjimkou vedení statistiky knihoven. Veškerá spolupráce knihoven v rámci těchto okresů byla přerušena. Jedná se např. o okresy Příbram, Žďár n. Sázavou, Jihlava, Břeclav a další. V jednom případě došlo k úplné likvidaci okresní knihovny bez náhrady (Okresní knihovna Praha-západ) a k úplnému rozpadu organizace veřejných knihoven v okrese.
- Dochází ke snižování nebo rušení finančních dotací na činnost knihoven z okresního úřadu. Takto „ušetřené“ finanční prostředky jsou okresním úřadem použity na jiné účely.
- Dochází k stále častějšímu porušování zákona o statistickém šetření – některé knihovny nevedou evidence, obce nepředávají výkazy o činnosti knihovny. V některých oblastech nelze vůbec objektivně zjistit současný stav veřejných knihoven.
- U pracovníků profesionálních knihoven v menších obcích dochází z rozhodnutí zřizovatele ke kumulaci různých činností, které nemají přímou souvislost s knihovnickou prací. Ztráta odborných kontaktů vede postupně zejména u dobrovolných knihovníků ke snižování odbornosti vykonávané práce, což je příčinou snižování kvality i rozsahu služeb.
- Dochází k rušení profesionálních knihoven a k jejich převodu na neprofesionální.
- Dochází k omezování funkcí a služeb knihoven a následně i ke snižování počtu pracovníků. Knihovny v menších obcích a městech, které nejsou schopny zajistit doplňování knihovnických fondů aktuální literaturou a rozvoj služeb se pro občany stávají neatraktivní a jsou postupně rušeny. Od roku 1989 zaniklo 642 veřejných knihoven (zejména vesnických a menších městských poboček). Jejich služby nebyly z velké většiny nahrazeny žádnou jinou formou např. prostřednictvím pojízdných knihoven.
- V rozporu s celosvětovým trendem dochází k rušení a rozpadu kooperačních systémů knihoven zřizovaných obcemi. V období od roku 1993 do roku 1996 zaniklo 30% tzv. střediskových systémů. Atomizace knihoven vede k nehospodárnému využití finančních zdrojů i v období nedostatečného financování knihoven. Důsledkem je omezení rozsahu a atraktivnosti služeb a následná likvidace zejména menších knihoven.

5. Přípravovaná reforma státní správy a samosprávy, zejména zrušení stáva-

jících okresů a jejich nahrazení cca 210 menšími správními okrsky představuje pro dosavadní kooperační systémy vytvářené na bázi nyníšších okresů vážné nebezpečí. Existují oprávněné obavy, že může dojít i k úplnému rozpadu sítě veřejných knihoven v rámci celé České republiky.

2.6. Vydavatelská činnost, knižní trh

1. Trvale roste objem domácí vydavatelské produkce. S růstem počtu vydaných titulů klesají i průměrné výše nákladů. Tento trend je provázen prudkým cenovým růstem, který je výrazně vyšší než běžná inflace. Rostoucí ceny publikovaných dokumentů a klesající rozpočty knihoven jsou příčinou poklesu objemu nakoupené literatury (knihy, periodika, normy, patenty, hudebniny, zvukové a audiovizuální dokumenty apod.). Výrazný pokles nákupu do knihoven je jedním z faktorů ovlivňujících výši nákladů jednotlivých titulů i jejich cenu.
2. Produkce elektronických médií (CD-ROM, internet) je ve srovnání se situací v rozvinutých zemích zatím omezená. Základní bariérou je zatím velmi omezený trh, daný nízkou úrovní vybavenosti domácností i veřejných knihoven informačními technologiemi.
3. Český knižní trh zůstává zatím značně nepřehledný. Dosud chybí pohotovost a úplné informace o vydavatelské produkci a její dostupnosti na trhu. Nízká úroveň infrastruktury a vybavenosti podniků a zejména domácností brání plnému rozvoji využití internetovských knihkupectví, která zatím pokrývají omezený výsek trhu.
4. Dovoz knih od roku 1995 stagnuje. Hlavní příčinou jsou klesající rozpočty knihoven jako hlavních zákazníků na nákup zahraniční vydavatelské produkce a trvalý celosvětový růst cen.
5. Spolupráce vydavatelů, distributorů a knihoven je zatím omezená.

2.7. Rozvoj komunikační infrastruktury, vybavenost domácností informačními technologiemi

1. V ČR probíhá rychlý rozvoj a modernizace telefonní sítě a telefonizace. V roce 1997 bylo dosaženo počtu 240 linek na tisíc obyvatel. Zvyšuje se podíl vysokorychlostních sítí. Je předpoklad, že rozvoj telekomunikační infrastruktury se počátkem tisíciletí postupně vyrovná úrovni vyspělých zemí. Velkou brzdou dalšího rozvoje je přetrvávající monopol SPT Telecom. Ten je hlavní příčinou vysokých tarifů zejména u místních hovorů, které jsou jednou z výrazných překážek hromadného využívání Internetu jako nezbytného pracovního prostředku knihoven.
2. Úroveň vybavenosti domácností počítači dosáhla v ČR cca 9,2% a je výrazně nižší než ve vyspělých zemích, např. v USA dosahuje až 50%. Dle průzkumů 70% občanů počítač vůbec nepoužívá.
3. V závěru roku 1997 byl počet uživatelů internetu v ČR odhadován v rozmezí od 300 000 do 600 000 uživatelů, kteří alespoň občas internet používají. Závěrem roku bylo evidováno 53 000 internetovských adres, na kterých bylo napojeno cca 194 000 – 250 000 počítačů. Podle některých sociologických průzkumů dvě třetiny uživatelů používá internet v zaměst-

nání, jedna třetina ve škole a jedna třetina doma. Průměrný věk uživatelů internetu činí necelých 28 let, přičemž nejpočetnější skupinu uživatelů tvoří studenti, zejména vysokoškoláci a lidé z oblasti informačních technologií. Pouze 7,6% lidí přišlo do styku s internetem. V celosvětovém měřítku je odhadováno, že přístup k Internetu mají zatím pouze 2% světové populace.

4. Mezi základní bariery využívání informačních technologií patří vysoké pořizovací ceny techniky, vysoké tarify komunikačních poplatků a také složitost informačních technologií. Dle některých průzkumů provedených ve vyspělých zemích cca 20% populace nepočítá ani v budoucnosti s vybavením výpočetní technikou.
5. Perspektivně lze očekávat růst vybavenosti domácností informačními technologiemi. Postupné snižování tarifů za místní telefonické hovory lze předpokládat až po roce 2000, tj. po zrušení monopolu SPT Telecom a vytvoření konkurenčního prostředí s větším množstvím operátorů.
6. Technologický vývoj směřuje k postupnému prolínání výpočetní techniky s klasickou televizí, což v budoucnu zásadním způsobem ovlivní dostupnost světové informační sítě.
7. Schopnost lidí využívat výpočetní techniku je velmi diferencovaná. Velké skupiny obyvatelstva střední a starší generace s informačními technologiemi nepřicházejí do styku a nemají schopnosti ji aktivně využívat. Relativně dobrá schopnost je naopak u mladších ročníků s právě ukončeným vzděláním.

2.8. Demografické vlivy, národností menšiny, přistěhovalectví, dopravní obslužnost

1. Podle studie Českého statistického úřadu by měl počet obyvatel v ČR klesat a v roce 2014 by mohl poklesnout pod 10 milionů. Současně by se měla výrazně měnit věková struktura obyvatelstva. V roce 2015 budou občané starší 60 let tvořit více než čtvrtinu obyvatelstva, zatímco podíl dětí klesne minimálně na 15 procent. Počet žáků základních škol poklesl od roku 1989 o 11%.
2. V rámci ČR žije několik větších národnostních menšin, např. romské etnikum, Poláci, Slovinci a Němci. Charakteristickým rysem je jejich vysoká rozptýlenost po většině území. Zvyšuje se počet přistěhovalců, zejména ze zemí bývalého Sovětského svazu a Jugoslávie.
3. Od roku 1993 se na území ČR postupně zhoršuje základní dopravní obslužnost, a to jak veřejnou autobusovou, tak i železniční dopravou. Současně se zvyšují ceny jízdného veřejné dopravy.
4. Na výše uvedené změny musí knihovny reagovat odpovídajícími změnami svých organizačních struktur, ale také změnami formy, rozsahu a obsahu poskytovaných služeb.

2. Vnitřní limitující faktory rozvoje knihoven v ČR

2.1. Automatizace knihovnických procesů

1. Celková úroveň automatizace v jednotlivých typech knihoven je značně diferencovaná. V kategorii státních vědeckých a odborných knihoven, ve vysokoškolských knihovnách a okresních knihovnách se úroveň používání automatizovaného knihovnického systému (dále jen AKS) pohybuje v rozmezí 90–100%. Nasazení AKS je v dalších typech knihoven výrazně nižší: AKS používá 68% knihoven ústavů Akademie věd ČR, 60% městských knihoven, 45% lékařských knihoven a nejnižší úroveň nasazení AKS vykazují obecní profesionální knihovny (22%). Ostatní knihovny v obcích nejsou automatizovány vůbec.
2. Úroveň automatizace knihovnických procesů a využití výpočetní a komunikační techniky byly v České republice oproti rozvinutým zemím opožděny. Do roku 1989 bylo používání AKS spíše výjimkou a týkalo se vybraného okruhu větších knihoven. Od roku 1992 přibývá ročně 42–65 knihoven, které začínají používat AKS. Pokud bude tato dynamika nasazování pokračovat, lze předpokládat, že české knihovny mohou v mezinárodním srovnání dosáhnout velmi dobrých výsledků.

2.2. Využívání internetu v knihovnách

1. V závěru roku 1997 bylo napojeno na internet cca 29% knihoven v rámci ČR. Úroveň napojení na internetovou síť je vysoká ve státních vědeckých knihovnách (100%), vysokoškolských knihovnách (92%), knihovnách Akademie věd ČR (82%) a ústředních odborných knihovnách (80%). V ostatních knihovnách je tato úroveň výrazně nižší. Důvodem je především jejich menší míra vybavení počítačovou technikou a nedostatek financí na provoz.
2. Průměrný rozsah napojení na internet u knihoven, které jsou automatizovány, je cca 50%. Nízké procento napojení vykazují městské knihovny (18%) a zcela bez připojení jsou knihovny v obcích.
3. Napojení na internet plánuje celkem 23% knihoven. Nejčastěji se jedná o městské knihovny. Malé knihovny v obcích většinou neuvažují ani výhledově o připojení na internet.
4. Standardní napojení pomocí pevné linky používá necelých 40% knihoven, 29% knihoven využívá nouzové napojení pomocí komutované linky. Nejméně kvalitní napojení na internet pomocí komutované linky používají výhradně veřejné knihovny. Celkem 22% knihoven používá perspektivní vysokorychlostní způsob připojení pomocí optického vlákna (rychlost od 10 Mbit/s).
5. Na konci roku 1997 mělo cca 14% knihoven k dispozici vlastní domovskou stránku World Wide Web.
6. V nejbližších letech plánuje vytvoření domovských stránek dalších 16% knihoven.
7. Z dotazovaných knihoven, které jsou napojeny na internet, zpřístupňuje své databáze v internetu pouze 49 knihoven (27%). Nejčastěji zpřístupňují pomocí internetu své báze uživatelům ústřední odborné knihovny, státní

vědecké knihovny a vysokoškolské knihovny.

2.3. Produkce digitálních dokumentů

1. Rozsah výroby vlastních digitálních dokumentů v knihovnách je zatím velice malý. Jejich systematickou produkcí se zabývá podle průzkumu pouze 9 knihoven.
2. Zásadní význam mají v této oblasti projekty realizované Národní knihovnou ČR (digitalizace historických dokumentů a digitalizace mikromédií) a účast Národní knihovny ČR v projektu UNESCO Paměť světa. V rámci tohoto projektu vyvinula knihovna standard pro ukládání digitálních dat, který se stal doporučeným standardem pro celý projekt.

2.4. Úroveň technického vybavení a výdaje na informační technologie v knihovnách

1. Převažujícím typem počítače používaného personálního počítače je typ 486 (40,7%) a Pentium (33,5% všech počítačů). Přibližně 23% stanic jsou počítače nižší výkonnosti (PC XT, PC 286 a PC 386), které již dnes nespĺňují požadavky na standardní výkon a budou muset být v budoucnu nahrazeny novými.
2. Největší podíl počítačů s nižším výkonem je soustředěn v obecních profesionálních knihovnách (32%), nejmenší podíl počítačů s nižším výkonem mají ústřední odborné a městské knihovny (15% ; 18%). U ostatních knihoven jde o zhruba o rozsah 19% (u okresních knihoven) až 27% (u vysokoškolských knihoven) počítačů, které nebudou v nejbližší době splňovat standardní požadavky.
3. Z celkových údajů vyplývá, že technické vybavení knihoven bude v nejbližším období vyžadovat radikální obměnu.

2.5. Katalogizace, retrospektivní konverze katalogů, standardy

1. Rozsah elektronických katalogů je dosud velmi omezený. Katalogy zatím většinou obsahují záznamy o přírůstcích knihovního fondu z posledních let.
2. Zatím 45% knihoven z těch, které jsou automatizovány, nabízí svým uživatelům veřejně přístupný automatizovaný katalog.
3. Pouze 19% knihoven využívá při katalogizaci externích zdrojů katalogizačních záznamů. Přebírání záznamů z externíchází se týká převážně jen oblasti veřejných knihoven se systémem LANIUS, z odborných knihoven přebírají záznamy z externích databází jen 3 lékařské knihovny, 1 vysokoškolská knihovna a 1 knihovna akademie věd.
4. Důležitou podmínkou pro efektivní přebírání katalogizačních záznamů a pro integraci knihoven do sítí také je, aby všechny knihovny postupně přešly na využívání nových Anglo-amerických katalogizačních pravidel (dále jen AACR2). Podle údajů z průzkumu nová katalogizační pravidla AACR2 zatím používá pouze 28% knihoven, a to zejména knihoven ze skupiny státních vědeckých, ústředních odborných a vysokoškolských knihoven.

5. Jednou z bariér budoucí integrace může být otázka selekčních jazyků používaných při věcném zpracování. 258 knihoven (64% z knihoven, které odpověděly) používá mezinárodní desetinné třídění (MDT), 13 knihoven (4%) používá jiný systematický selekční jazyk. Z předmětových selekčních jazyků 299 knihoven (75%) používá klíčová slova, 98 knihoven (24%) předmětová hesla, 58 knihoven (14%) tezaurus a 18 knihoven (4%) používá jiný druh selekčního předmětového jazyka.
6. Nejčastěji používanou metodou retrospektivní konverze klasických katalogů je rekatalogizace s knihou v ruce, kterou používá 224 knihoven. Méně častou metodou je přebírání hotových záznamů (79 knihoven) a přepis a strukturování úplného katalogizačního záznamu (47 knihoven). Okrajově je používán přepis a strukturování neúplného katalogizačního záznamu (11 knihoven), scannování (11 knihoven), anebo jejich kombinace.
7. Retrospektivní konverzi příznivě ovlivňuje projekt RETROKON, který je orientován na retrospektivní konverzi záznamů české národní bibliografie v období 20. století. Otevřeným problémem zůstává retrospektivní konverze záznamů starší domácí publikované produkce, záznamů na zahraniční literaturu ve fondech velkých knihoven, záznamů na speciální dokumenty včetně záznamů českých periodik.

2.6. Souborné katalogy, informace o dostupnosti knihovních fondů na území ČR

1. Jeden z hlavních rozvojových trendů světového knihovnictví směřuje ke vzájemnému sdílení informačních zdrojů mezi knihovnami na úrovni regionální, státní i mezinárodní. Tento trend je důsledkem nepříznivé tendence k trvalému růstu cen dokumentů, který je současně provázen poklesem finančních prostředků věnovaných na činnost knihoven. Výchozí podmínkou pro rozvoj vzájemné kooperace knihoven jsou souborné katalogy.
2. Od roku 1965 jsou v Národní knihovně ČR vytvářeny na základně vyhl. 110/1965 Sb. o celostátní evidenci zahraniční literatury souborné listkové katalogy zahraniční periodické a monografické literatury.
3. V průběhu let vznikla na území ČR celá řada dílčích souborných katalogů, např. Knihopis českých a slovenských tisků, Soupis cizojazyčných bohemik v knihovnách ČR do r. 1800, souborné katalogy na úrovni okresů, oborové souborné katalogy a další.
4. V roce 1992 byly zahájeny přípravy k vytvoření CASLIN – Souborného katalogu ČR, jehož cílem je vytvořit celostátní centralizovaný automatizovaný souborný katalog, který by perspektivně zahrnul knihovní fondy všech významných knihoven v ČR. Tento souborný katalog by měl sloužit kromě zjišťování dostupnosti knihovních fondů i jako zdroj kvalitních katalogizačních záznamů pro ostatní knihovny v rámci ČR při retrokonverzi i běžné katalogizaci. V současné době s tímto katalogem aktivně spolupracuje ca 30 velkých knihoven. V průběhu roku 1999 se předpokládá uvedení tohoto katalogu do plného provozu pod systémem Oracle.
5. Vedle CASLIN – Souborného katalogu ČR jsou v České republice v sou-

časné době vytvářeny další automatizované souborné katalogy, např. KAKS (souborný katalog vytvářený státními vědeckými knihovnami – provoz ukončen v roce 1998), SKAT (souborný katalog odborné literatury veřejných knihoven používajících systém LANIUS), souborný katalog ústavů Akademie věd ČR a další. V 11 okresech je vytvářen okresní souborný katalog veřejných knihoven, dalších 5 okresů vytvoření souborného katalogu plánuje. Objem soustředěných záznamů je značně omezený, i když v nejbližších letech lze v této oblasti předpokládat dynamický rozvoj. Celkový objem záznamů v souborných katalogích tvoří několik set tisíc záznamů, zatímco celkový objem knihovních fondů dosahuje několika desítek milionů svazků.

6. Pro uživatele systému TINLIB je v provozu distribuovaný souborný katalog v prostředí World Wide Web. Distribuovaný katalog umožňující vyhledávání v širším spektru katalogů v prostředí webu vyvíjí Regionální knihovna v Karviné.
7. Existující automatizované souborné katalogy zatím nezahrnují všechny typy a druhy dokumentů obsažené v knihovních fondech českých knihoven v celkové časové retrospektivě a jako celek nejsou schopny podat celistvou informaci o dostupnosti knihovních fondů v ČR.

2.7. Meziknihovní výpůjční služby a dodávání dokumentů

Meziknihovní služby představují základní formu vzájemné spolupráce knihoven a jsou významným nástrojem pro efektivní využívání informačních zdrojů získaných nákupem z veřejných rozpočtů. Jsou založeny na principech vzájemné spolupráce, reciprocity a solidarity. Lze předpokládat, že v budoucnu bude význam meziknihovních služeb výrazně stoupat. Z hlediska kvality jsou současné meziknihovní služby v ČR hodnoceny knihovnami i jejich pracovníky jako málo pohotové, nespolehlivé a neúplné. Rozhodující podmínkou pro široké sdílení informačních zdrojů je zlepšení kvalitativních parametrů meziknihovních služeb.

Příčinou nízké úrovně meziknihovních služeb je zejména:

1. Neúplnost a nepřístupnost informací (souborné katalogy, zdroje na internetu) o dostupnosti informačních zdrojů v českých knihovnách
2. Zastaralá pravidla určující postupy a vzájemné vztahy pro výkon meziknihovních služeb.
3. Nevyjasněné ekonomické aspekty meziknihovních služeb, zejména:
 - Doposud nejsou vyřešeny efektivní metody vzájemného vyúčtování nákladů za meziknihovní služby mezi jednotlivými knihovnami. Přechod na vzájemné vyúčtování poskytnutých služeb v současných podmínkách může být příčinou znásobení dosavadních nákladů na meziknihovní služby (potřeba vedení evidencí, fakturace, vymáhání plateb, platba poplatků bankám apod.). Efektivní vzájemné vyúčtování nákladů na meziknihovní služby lze realizovat zejména na bázi elektronické komunikace včetně zabudování účetních operací do modulu meziknihovních služeb v rámci automatizovaného výpůjčního systému.
 - Požadavek plné úhrady nákladů na meziknihovní služby ze strany uží-

vatele není v základní relaci s ostatními cenami služeb, které knihovny poskytují. Požadavek na plnou úhradu má z tohoto hlediska spíše charakter sankce. Požadavek na plnou úhradu zásadně omezí požadavky na tyto služby a výše poplatku se stane pro běžného uživatele bariérou využívání meziknihovní služby.

- Rozpočtová pravidla negarantují, že finanční prostředky získané z meziknihovních služeb budou využity pro podporu a rozvoj těchto služeb.
 - Chybí dostatek analytických informací a metod nezbytných pro rozhodování mezi nákupem (vlastněním) dokumentů a jeho získáním formou výpůjčky nebo dodáním kopie. Meziknihovní služby a dodávání dokumentů není vnímáno jako integrální součást procesu uspokojování potřeb a požadavků uživatelů.
 - Nedostatečné financování knihoven a růst cen poštovního a nákladů na mezinárodní meziknihovní služby.
4. Nízká kvalita a neprofesionální výkon procesů v rámci meziknihovních služeb u všech partnerů při poskytování meziknihovních výpůjčních služeb (konečný uživatel, knihovna odesílající objednávku, knihovna vyřizující požadavek). Přetrvávají psychologické bariéry ze strany vedení a pracovníků knihoven měnit zaběhlé postupy. Chybějící ucelené programy na rekvalifikaci pracovníků knihoven zaměřené na využívání informačních technologií.
 5. Nízké obecné povědomí o významu vzájemné spolupráce mezi knihovnami, nerespektování platných předpisů a základních pravidel korektního jednání.
 6. Hlavní poskytovatelé meziknihovních služeb v ČR chápou někdy jejich poskytování jako pouhou nadstavbu ke své činnosti, kterou „poškozuji“ služby místním uživatelům, a kterou je proto možno kdykoliv omezit. Tomu zpravidla odpovídá nízká úroveň personálního a technického vybavení pracovišť meziknihovních služeb. Rozhodujícími poskytovateli meziknihovních služeb jsou ústřední univerzální a odborné knihovny, které vyřizují největší podíl požadavků. Zásadní význam pro uspokojování požadavků na meziknihovní služby má 11 velkých knihoven, ve kterých se vyřizuje celkem 65% požadavků v rámci celé České republiky. Opatření na zlepšení kvality meziknihovních služeb v rámci ČR se musí prioritně soustředit na tento omezený okruh knihoven.
 7. V ČR zatím neexistuje knihovna (s výjimkou Státní technické knihovny v oblasti elektronického dodávání dokumentů), která by poskytovala expresní meziknihovní služby s garantovanou lhůtou pro dodání dokumentů, jak je to běžné v zahraničí.
 8. Komunikace v rámci meziknihovních služeb je zatím založena převážně na využití běžných poštovních služeb. Elektronická komunikace je dosud využívána v omezeném měřítku. Z vyjádření knihoven vyplývá, že ani v nejbližších letech nepočítají s razantnějším přechodem na nové formy komunikace. Žádná knihovna v současnosti ani v budoucnosti nehodlá používat expresní poštovní služby pro dodávání dokumentů. Zde je prav-

- děpodobně největší překážkou skutečnost, že se v rámci meziknihovních služeb neuplatňují poplatky za nadstandardní služby.
9. Nedostatečné technické a softwarové vybavení knihoven, zejména úroveň vybavení komunikační a reprografickou technikou. V knihovnách je zatím v omezené míře implementován automatizovaný modul pro meziknihovní služby včetně jeho integrace do prostředí internetu.
 10. Nedostatečná znalost vzájemných toků v rámci vnitrostátních a mezinárodních meziknihovních služeb. Statistické údaje zjišťované v jednotlivých sítích knihoven neobsahují často data o meziknihovních výpůjčních službách, nebo jsou údaje o meziknihovních službách uváděny v takové podobě, že je nelze použít pro analytické srovnání.
 11. Nedostatečné zapojení českých knihoven do mezinárodních integračních projektů.

2.8. Doplnování knihovních fondů

1. Nedostatečné financování veřejně přístupných knihoven se nejvíce projevuje v omezování nákupu nové literatury do knihovních fondů, což vede přímo k redukcí rozsahu a kvality knihovnických služeb. Celkový objem doplňování knihovních fondů veřejných knihoven poklesl o celou třetinu oproti roku 1989.
2. Chybí finanční prostředky na nákup nových druhů médií, např. zvukové, audiovizuální dokumenty a zejména elektronické publikace na CD-ROM.
3. Jako přímo katastrofickou je nutno hodnotit situaci v oblasti doplňování zahraniční literatury, která je v rozhodující míře určena pro odbornou vědeckou a výzkumnou činnost či studium na vysokých školách. Dochází k prudkému snižování rozsahu a obsahu informačních zdrojů na území státu. Nákup zahraniční literatury v posledních letech poklesl o celou polovinu. Tento výpadek je v budoucnu nenahraditelný. Objem zahraniční literatury získávané knihovnami v ČR není schopen zprostředkovat informace o stavu světového poznání pro celou řadu oborů. Knihovny tak ztrácejí schopnost plnit svou základní společenskou funkci, tj. zajistit všeobecnou dostupnost informací a publikovaných dokumentů všem občanům.
4. Úroveň kooperace českých knihoven v oblasti doplňování knihovních fondů a využívání elektronických informačních zdrojů je zatím velmi nízká. Není vypracován a realizován národní plán koordinace doplňování knihovních fondů. Neřešena zůstává otázka koordinovaného nákupu licencí elektronických informačních zdrojů. Aktivní kooperaci doplňování také brzdí nedostatečná funkce souborných katalogů, které nejsou schopny poskytnout aktuální informace pro akvizici.
5. Rozpad kooperačních vazeb mezi knihovnami na úrovni okresů a rozpad střediskových systémů vede k atomizaci knihoven, což existenčně ohrožuje knihovny v malých obcích. Osamocené malé knihovny nemají dostatek finančních prostředků na nákup literatury, nemohou využívat výhod vzájemné spolupráce (např. výměnné soubory, společný nákup a zpracování). Stávají se pro občany neatraktivními, což vede k jejich likvidaci.

6. Úroveň kooperace doplňování a vzájemné sdílení knihovních fondů v rámci knihoven ČR je na velmi nízké úrovni. Chybí úplné a pohotové informace o dostupnosti knihovních fondů (souborné katalogy) a pohotové a spolehlivé meziknihovní výpůjční služby. Knihovny za těchto okolností preferují vlastní zájmy na úkor vzájemné spolupráce.
7. Velkou bariérou pro využití mezinárodní výměny publikací pro doplňování knihovních fondů jsou vysoké poštovní tarify za zásilky dokumentů.

2.9. Využívání informačních zdrojů zpřístupňovaných světovými databázovými centry

1. Poskytování placených rešeršních on-line služeb ze zahraničních databázových center je spíše výjimkou. Základní bariérou je nedostatek finančních prostředků na úhradu služeb ale také odpovídající kvalifikace rešeršera. Tuto službu nabízí v rámci ČR pouze 16 knihoven. Jedná se o několik málo vysokoškolských knihoven (5), Akademie věd ČR (4), lékařských knihoven (2) a velkých podnikových knihoven (5).
2. V širším rozsahu se v knihovnách ČR využívají různé typy databází na CD-ROM. Komplexní informace dostupnosti těchto zdrojů v knihovnách všech chybí.

2.10. Ochrana knihovních fondů, např. mikrofilmování, restaurování unikátních dokumentů a sbírek

1. Knihovny ve svých fondech uchovávají rozsáhlé sbírky dokumentů na všech druzích nosičů, staré tisky, ale také o novodobou produkci dokumentů, např. noviny, zvukové a audiovizuální vzniklých od nejstarších dob do současnosti. Jde nejen o unikáty, jako jsou staré rukopisy, inkunábule dokumenty včetně elektronických médií.
2. Knihovní fondy jsou z hlediska své fyzikální podstaty ohroženy postupným rozpadem a zničením. S ohledem na rozsah a různorodost knihovních fondů se jedná o mimořádně složitou a komplexní problematiku, která přesahuje okruh institucí v rámci resortu kultury.
3. Zatím nejužívanější metodou ochrany knihovních fondů je omezení nebo přímo znemožnění jejich využívání. Z tohoto důvodu jsou rozsáhlé části kulturního dědictví občanům zcela nepřístupné, což je v rozporu s právem na neomezený přístup k informacím a kulturnímu dědictví.
4. Současné finanční, personální a technické kapacity věnované na ochranu knihovních fondů jsou nedostatečné. Rozsah péče o knihovní fondy je limitován omezenými kapacitami jednotlivých knihoven. Dílčí změnu představují v posledním období některé projekty z oblasti výzkumu a vývoje zaměřené na digitalizaci unikátních dokumentů včetně vývoje standardů, mikrofilmování novinových fondů apod.
5. Chybí spolehlivé informace o existenci a stavu unikátních dokumentů a knihovních sbírek (historických i novodobých dokumentů) v rámci ČR.
6. Rozsáhlé části vzácných a unikátních knihovních fondů jsou uloženy v nevyhovujících mikroklimatických podmínkách.
7. V posledních letech dramaticky vzrostl zájem černého trhu o publikace,

kteře jsou z jakéhokoli hlediska atraktivní (staré tisky a rukopisy, iluminované a ilustrované publikace, nákladné encyklopedie a příručky apod.), a tím se knihovní fondy a skladovací místa, kde se nalézají, ale i fondy zpřístupněné v knihovnách, octly pod nebývalým tlakem kriminálních živlů, nejčastěji s napojením na organizovaný zločin v mezinárodním měřítku.

8. Vedle toho jsou statisticky časté i „denní“ drobné krádeže a přestupky proti knihovnímu řádu ze strany běžných uživatelů. Knihovny obecně nebyly a dosud velmi často nejsou na podobnou situaci připraveny. V posledních letech došlo proto k citelným a nevratným ztrátám na našem kulturním dědictví.
9. Knihovny často působí v nefunkčních objektech bez řádné údržby a vybavení zabezpečovací a protipožární technikou. Nedostatečná vybavenost ztěžuje nebo i znemožňuje uzavírání pojistných smluv.
10. Zásadním problémem je nedostatek finančních prostředků zejména na potřebné investice do zabezpečovacích zařízení, ale i na provozní účely.
11. V rámci ČR není zpracován a realizován národní program ochrany knihovních fondů, který by ochranu a zpřístupnění knihovních fondů pojal komplexně, stanovil dlouhodobé priority a finančně zajistil ochranu ohrožených fondů včetně výzkumu a vývoje v této oblasti. Chybí také systematická propagace vydávání tištěných dokumentů na permanentním papíru.

2.11. Výstavba a rekonstrukce knihoven

1. Bývalá CSR byla zemí, kde se po celá desetiletí knihovny téměř nestavěly. V posledních letech byla zahájena výstavba a rekonstrukce řady knihoven (např. výstavba Centrálního depozitáře Národní knihovny ČR, okresní knihovny v Mladé Boleslavi, Moravské zemské knihovny, Státní vědecké knihovny Liberec, dostavba Státní vědecké knihovny Ústí nad Labem, rekonstrukce okresní knihovny v Táboře a Kroměříži a další) Přesto množství knihoven sídlí v trvalých provizoriích a nemá k dispozici funkční prostory a budovy. Většina knihoven působí ve víceúčelových objektech, které původně nebyly určeny pro knihovny a jsou často nedostatečně funkční. Ve srovnání s domácími i zahraničními standardy jsou užitné plochy většiny českých knihoven poddimenzovány.
2. Základním trendem v oblasti zpřístupnění knihovních fondů je nabídka knihovních fondů formou volného výběru (přístupu). Tuto metodu nelze ve většině velkých ústředních a vysokoškolských knihoven realizovat z prostorových důvodů. Většina knihovních fondů je uložena v uzavřených skladističích, což snižuje jejich dostupnost a intenzitu využití.
3. Některé knihovny se stále potýkají s důsledky restitucí. Musely se často přestěhovat do kvalitativně horších a menších prostor. V řadě případů jsou vůči knihovnám uplatňovány vysoké nájmy, jejichž hodnota není zohledněna v rozpočtu, což následně opět vede k omezení činnosti knihoven. Důsledkem je postupná likvidace poboček knihoven ve větších městech.

2.12. Výzkum a vývoj v oblasti knihovnictví, využití nových technologií

1. Současné programy výzkumu a vývoje jsou zaměřeny zejména do těchto oblastí:
 - využití informačních technologií, např. digitalizace dokumentů, retrospektivní konverze katalogů, automatizace knihovnických procesů, vývoj nových typů služeb na bázi informačních technologií apod.
 - ochrana knihovních fondů, např. vliv mikroklimatu na uložení knihovních fondů, výzkum materiálu pro restaurování a ochranu knihovních fondů apod.
2. Programy by měly být zaměřeny i na jiné oblasti činnosti knihoven, např. na řízení a kontrolu kvality činnosti knihovny, výzkum uživatelských potřeb apod. Pro tyto oblasti nejsou vypisovány žádné projekty. Došlo k zásadní redukci vydávání odborných periodik pro oblast knihovnictví a informační vědy, což je bariérou odborné komunikace.
3. Hlavním problémem je objem financování projektů. Např. v roce 1997 byly projekty výzkumu a vývoje v knihovnictví v resortu Ministerstva kultury ČR financovány částkou cca 40 mil. Kč. V letech 1998–99 tato částka klesá, což omezuje zahájení dalších výzkumných úkolů orientovaných na klíčové oblasti.
4. Překážkou je také opožděné uvolňování finančních prostředků v průběhu roku, což je příčinou toho, že některé projekty nelze realizovat v plánovaném rozsahu, hrozí riziko neefektivního čerpání finančních prostředků a porušování platných předpisů.

2.13. Zpracování standardů, norem, pravidel, metodických doporučení

1. Úroveň standardizace jednotlivých oblastí činnosti knihoven je značně rozdílná. V současné době v rámci knihoven ČR neexistuje instituce či pracoviště, které by se systematicky zabývalo oblastí normalizace, přebíráním standardů ISO a mezinárodních doporučení UNESCO, IFLA do domácího prostředí, iniciovalo zpracování nových standardů a informačně zachycovalo aktivity v oblasti standardizace v mezinárodním kontextu.
2. Knihovny v rámci ČR v podstatě směřují k používání mezinárodního standardního formátu UNIMARC pro výměnu bibliografických dat nebo formátů kompatibilních, často však ještě využívají také další domácí i mezinárodní standardy. V knihovnách byl zahájen přechod na nová katalogizační pravidla AACR2 včetně využití standardů bibliografického popisu ISBD a navazujících norem.
3. Zatím chybí standardy a typová řešení pro jiné činnosti knihoven, např. základní ukazatele pro financování, doplňování knihovních fondů, personální a prostorové zajištění v souladu s doporučením UNESCO, prosazení jednotného věcného třídění dokumentů apod.
4. Pro hodnocení činnosti knihoven nejsou stanoveny a používány výkonové normy. Výkonové statistiky knihoven se provádějí pouze na resortní úrovni a nejsou předmětem analýzy jako celek. Struktura údajů shromaž-

řvaných v knihovnách se v jednotlivých resortech značně odlišuje a není v plném souladu s mezinárodní normou ISO 2789 o knihovnické statistice a s požadavky UNESCO a Evropské unie, kterým se souhrnné statistiky knihoven poskytují pro mezinárodní srovnání. Rozdílné struktury sledovaných údajů o jednotlivých typech knihoven neumožňují sledování výkonů a srovnávání vývojových trendů knihoven různých typů jak v rámci celé ČR, tak i v mezinárodním kontextu.

5. Chybí aktuální standardy, normy a doporučení pro výstavbu knihoven.

2.14. Poradenská, metodická a konzultační činnost,

1. Zanikla či byla radikálně okleštěna metodická, informační a poradenská pracoviště v oblasti knihovnictví. Tyto instituce byly výraznou oporou při řešení odborných problémů, dalšího vzdělávání a vzájemné informovanosti v oboru.
2. Největším pracovištěm je Odbor knihovnictví působící v rámci Národní knihovny ČR, který:
 - buduje a zpřístupňuje fond literatury z oblasti knihovnictví a informačních věd
 - zpracovává dokumentaci české knihovnické literatury v úplnosti a zahraniční výběrově
 - poskytuje rešeršní, studijně rozborové a referenční služby
 - popularizuje nejnovější poznatky a zkušenosti z oblasti knihovnictví a informačních věd formou jejich zveřejňování v odborném tisku a vydáváním překladů a studií
 - poskytuje poradenské služby veřejným knihovnám zřizovaným obcemi zejména v oblasti legislativy, sleduje vztahy ke zřizovatelům a personálního zajištění činnosti knihoven
 - shromažďuje informace o stavu knihoven zřizovaných obcemi, provádí jejich analýzy a zpracovává přehledy o stavu veřejných knihoven
 - organizuje a zajišťuje mimoškolní vzdělávání pracovníků veřejných knihoven
3. Poradenskou, metodickou a konzultační činnost v různém rozsahu nadále vykonávají některé státní vědecké knihovny, Moravská zemská knihovna a také některé knihovny na úrovni okresů. Některé aktivity začínají vykonávat knihovnická sdružení, ale pravidelný výkon těchto činností je limitován nedostatkem finančního zajištění.
4. V rámci knihoven ČR nejsou zajišťovány další aktivity, které mají vliv na formování národního knihovnického systému. Jedná se zejména o:
 - shromažďování dat o knihovnách v rámci celé ČR
 - analýzu vývojových trendů v rámci veřejných knihoven zřizovaných obcemi s vazbou na vývoj ostatních knihoven a knihovnictví v celosvětovém kontextu
 - systematickou práci v oblasti obecné knihovnické legislativy
 - systematické sledování normalizačních aktivit v oblasti knihovnictví a příbuzných oborů, přenos norem ISO do domácího prostředí
 - poradenství v oblasti výstavby, rekonstrukce a vybavování knihoven

- poradenství v oblasti automatizace a zavádění nových technologií v knihovnách
 - výzkum čtenářství, četby a vztahu veřejnosti ke knihovnám
 - metodiku práce s handicapovanými občany a národnostními menšinami
 - public relations v oblasti veřejných knihoven a knihovnictví a další.
5. Z finančních důvodů bylo omezeno vydávání odborné knihovnické literatury včetně periodik.

2.15. Pracovníci knihoven a informačních institucí

2.15.1. Změna obsahu knihovnické profese

1. Knihovnictví patří mezi obory, které vlivem stále intenzivnějšího využívání informačních technologií prochází zásadní a soustavnou proměnou. Dochází ke změnám základních paradigmat oboru. Rychlost a úspěšnost změny je v mnoha ohledech závislá na vědomostech a dovednostech pracovníků knihoven.
2. V souvislosti s komplexní automatizací knihovnických procesů a využíváním informačních technologií a s požadavky na spolupráci v mezinárodním kontextu stále rostou požadavky na kvalifikaci knihovníků, vznikají nové funkce, např. systémový knihovník, síťový navigátor apod. Nedílnou součástí znalostí knihovnické profese je dnes aktivní práce s výpočetní a komunikační technikou, vyhledávání v databázích a sítích, znalost několika světových jazyků, schopnost asistovat čtenářům a uživatelům při práci s informačními technologiemi a informovanost o nových informačních technologiích a možnostech jejich využití.

2.15.2. Vzdělávání pracovníků knihoven

1. V rámci ČR jsou zastoupeny všechny stupně základní knihovnické vzdělávací soustavy, tj. střední odborné, vyšší odborné i vysokoškolské a vědecká příprava. Tradičním problémem v této oblasti je soustavná aktualizace učebních plánů a v některých případech nízká úroveň vybavení informačními technologiemi.
2. Mimořádně složitá je situace v oblasti mimoškolní výchovy pracovníků knihoven. Fakticky neexistuje systém rekvalifikačního a celoživotního vzdělávání pracovníků knihoven, na druhé straně rychlý vývoj a změny informačních technologií způsobují, že školní vzdělání rychle zastarává.
3. Činnost subjektů pro mimoškolní vzdělávání není vzájemně koordinována, probíhá roztržitě, podle okamžité potřeby, bez koncepce.
4. Vzdělávací aktivity v oblasti celoživotního vzdělávání částečně zajišťuje stávající struktura knihovnického školství a v různé míře i některé velké knihovny, např. státní vědecké knihovny, Národní knihovna ČR. Kromě jednotlivých knihoven se v celoživotním vzdělávání angažují knihovnické svazy a spolky.
5. Zcela mimo dosah těchto aktivit zůstávají knihovny menší, a to veřejné, školní i odborné, zejména knihovny nově vznikajících podniků a institucí. V řadě případů nejde jen o potřebu školení v práci s informačními technologiemi (nebo jen částečně), ale o potřebu základních knihovnických,

rekvalifikačních či inovačních kursů.

6. Jako závažný problém je pocítováno nedostatečné jazykové vzdělání pracovníků knihoven. Tento problém se v plné šíři projevuje při rozvoji mezinárodní spolupráce a aktivním využívání Internetu.

2.15.3. Odměňování pracovníků knihoven

1. V posledních letech se stále výrazněji potvrzuje tendence absolventů středoškolského i vysokoškolského studia knihovnictví nenastupovat do knihoven, ale volit zaměstnání v podstatně lukrativnějších oblastech, např. v bankách, obchodních odd. velkých firem a jiných privátních firmách, pro něž jsou výborně kvalifikováni. Základní příčinou tohoto jevu jsou mzdové podmínky, které knihovny mohou nabídnout. Průměrná mzda pracovníka veřejné knihovny se pohybuje více než 2000,- Kč pod státním průměrem.
2. Ve většině knihoven není zajištěn dostatek zdrojů na odměňování pracovníků. Nedostatek finančních zdrojů vyvolává tlak na zařazování pracovníků knihoven do nižších tarifních tříd než odpovídá skutečným nárokům na vykonávané činnosti. Pokud dochází ze zákona k úpravě (navýšení) tarifů, je tato úprava často prováděna na úkor pohyblivé složky mzdy. Mzdy v tomto případě zůstávají na stejné úrovni, nekopírují ani inflační nárůst a současně se stávají naprosto demotivujícími.

2.15.4. Psychologické bariéry

1. Pracovníky knihoven jsou zatím jen omezeně vnímány nové úlohy knihoven v informační společnosti – knihovny se automatizují, napojují na sítě – vnitřní organizace, pracovní kultura, provozní pravidla zůstávají však často beze změny. Většina služeb se v zásadě nemění.
2. Malá ochota ke změnám se projevuje nejen před zahájením automatizace nebo při jejím průběhu, ale i po jejím dokončení. Obecně panuje malá ochota redukovat finanční prostředky na nákup klasických dokumentů a přesunout tyto ušetřené prostředky na nákup nových médií, předplacení bází nebo na úhradu meziknihovnických služeb a dodávání dokumentů.
3. Noví absolventi knihovnických škol zejména vlivem mzdové situace do knihoven téměř nenastupují. Knihovny jsou potom závislé na starších pracovnících nebo absolventech jiných škol. Řada knihovníků vidí stále svou hlavní úlohu v oblasti kulturně osvětových aktivit a klade menší důraz na pojetí knihovny jako informační a vzdělávací instituce. Mezi pracovníky knihoven převládají ženy s humanitním vzděláním, které nemají dostatečnou technickou kvalifikaci nezbytnou pro aplikaci a využívání informačních technologií.
4. Vedoucími pracovníky i zřizovateli často není docenována nutnost vysoké profesionality pracovníků knihoven. Náklady na zajištění různých druhů školení dynamicky rostou, neboť kursy jsou v mnoha případech zajišťovány ziskovými organizacemi, stoupají ceny lektorů a požadavky na vybavení informačními technologiemi. V období vleklých finančních problémů většiny knihoven považují vedoucí pracovníci i zřizovatelé náklady

na rekvalifikace a celoživotní vzdělávání za příliš vysoké.

2.16. Dostupnost knihovnických služeb

1. Nedostatečné financování knihoven a celkový trend ke komercializaci života společnosti jsou stále častěji příčinou zpoplatňování knihovnických služeb a vytváření ekonomických bariér jejich dostupnosti.
2. Nebezpečí diskriminace vzniká zejména v souvislosti s využitím informačních technologií. Početná skupina lidí nebude ani v budoucnosti moci využívat nové informační technologie, protože technika, sítě, software budou pro ně ekonomicky nedostupné. Objevuje se nebezpečí vzniku nové informační elity, dvoutřídní společnosti informačně privilegovaných a diskriminovaných, společnosti, jejichž struktura by znamenala přímé ohrožení demokracie.
3. Většina knihoven v ČR je umístěna ve starých objektech a nemá bezbariérový přístup, jejich služby tudíž nejsou bezprostředně přístupné paraplegikům a dalším postiženým s pohybovými vadami.
4. Služby veřejných knihoven handicapovaným jsou poskytovány nahodile, podle místních podmínek finančních, personálních, prostorových atd., i služby knihoven nevidomým jsou na území státu nerovnoměrné (plošné rozmístění, absence zásilkové služby u poloviny knihoven, které půjčují zvukové knihy).
5. Služby handicapovaným jsou na rozdíl od standardních služeb náročnější personálně a časově, přičemž efektivita vyjádřená v kvantitativních ukazatelích (počet uživatelů, výpůjčky) je nižší než při práci se zdravou populací.
6. Financování knihoven ve většině případů nezohledňuje práci s handicapovanými a je v tomto ohledu demotivující.
7. Knihovny postrádají často i potřebné vybavení pro služby handicapovaným (automobily pro donáškovou službu, nedostatečný fond zvukových knih, bezbariérové přístupy, výtahy, odpovídající sociální zařízení apod.).
8. Existují bariéry administrativně-právní povahy, které brání rozšíření některých služeb na další skupiny handicapovaných (zásilková služba zdarma je vázána pouze na nevidomé, fond Knihovny a tiskárny pro nevidomé K. E. Macana v Praze, poskytované zdarma krajským „pobočkám“, má sloužit pouze nevidomým a slabozrakým s průkazem ZTP).
9. Pro aktivní práci veřejných knihoven s národnostními menšinami chybí exaktní poznatky o jejich stavu a potřebách na území jednotlivých regionů. Neexistuje spolupráce knihoven s příslušnými občanskými sdruženími a organizacemi. Pracovníci knihoven nemají dostatečnou jazykovou přípravu pro práci s menšinami.
10. Knihovny nejsou dostatečně vybaveny aktuální literaturou v jazycích národnostních menšin, z čehož plyne nízká úroveň nabídky služeb
11. Knihovny doposud nejsou zapojeny do programů na podporu handicapovaných a národnostních menšin. Pracovníkům knihoven chybí kvalifikace pro práce s těmito skupinami občanů.

2.17. Rozvoj čtenářství a práce s dětmi

1. Vytváření globální informační sítě, komercializace všech oblastí společenského života včetně oblasti vzdělávání a kultury a preferování příjmu vizuálních informací zásadním způsobem mění tradiční gutenbergovskou knižní kulturu a současně vytváří nové kulturní formy.
2. Tyto změny se promítají i do změny postavení knihoven ve spektru kulturních a informačních institucí a jsou v některých případech příčinou poklesu zájmu dětí a mládeže o služby knihoven. Pokles zájmu dětí a mládeže o služby knihoven má tyto obecné příčiny:
 - narůstá druhotná negramotnost dětí a celé populace
 - dochází k preferenci vizualizace v umění a kultuře, k jejich trivializaci
 - vznikají nové oblasti zábavy a využití volného času
 - zvyšuje se rozsah školní výuky na úkor volného času
3. V práci s dětským čtenářem se projevují všechny obecné problémy knihoven, zejména:
 - omezení nabídky knihoven na tištěné dokumenty, nedostatečná nabídka nových médií, on- line služeb včetně využití Internetu
 - většinou malé, nevyhovující prostory
 - zastaralé či nedostatečně vybavení kontrastující s okolním moderním světem
 - problémy s akvizicí (ceny, zahlcení trhu brakem a kýčem, v menších městech v knihkupectvích pouze výpravné čtivo)
 - nedostatečná kvalifikace knihovníků pro speciální práci s dětmi a mládeží
 - značná izolovanost dětských knihoven, kterou se pokouší překonat Svaz knihovníků a informačních pracovníků ČR a částečně Národní knihovna ČR a Moravská zemská knihovna v Brně
 - neexistence metodického centra pro práci s dětmi a mládeží
4. Práci s dětskými čtenáři a mládeží také limituje nízká úroveň koordinace subjektů zabývajících se problematikou výchovy dítěte, tj. škol (včetně vysokých, tj. výzkumných pracovišť), knihoven, nakladatelů, spisovatelů a zejména rodiny. Neprovádí se výzkum vlivu masmédií, braku, kýče apod. na vývoj dítěte.
5. Všeobecně se projevuje celospolečenské podceňování výchovy dětí a mládeže k aktivnímu čtenářství a k orientaci výuky na školách k práci s informacemi, tj. schopnosti informace získávat, hodnotit, zpracovávat a propojovat.

2.18. Profesionální sdružení v oblasti knihovnictví

1. Profesionálních sdružení v oblasti knihovnictví jsou důležitou podmínkou rozvoje oboru ve všech zemích. Profesionální sdružení se angažují zejména v těchto oblastech:
 - podpora vzájemné spolupráce knihoven všech typů
 - podpora odborných aktivit a zvyšování kvalifikace pracovníků knihoven
 - podíl na zpracování rozvojových plánů pro oblast knihovnictví
 - prosazování a obhajoba profesních zájmů

- spolurozhodování o alokaci finančních zdrojů z grantů
2. V současné době v rámci ČR působí v oblasti knihoven tato profesní a odborová sdružení:
 - SKIP – Svaz knihovníků a informačních pracovníků – občanské sdružení
 - AK – Asociace knihoven – sdružení právnických osob
 - SDRUK – Sdružení knihoven – sdružení právnických osob
 - ČIS – Česká informační společnost – občanské sdružení
 - OSPK – Odborový svaz pracovníků knihoven
 3. Na rozdíl od situace v zahraničí, kde existence profesních sdružení a svazů má více než stoletou tradici a jejich činnost je významnou součástí knihovnického systému v dané zemi, je situace v rámci ČR značně obtížnější.
 4. Veškerá sdružení vznikla nebo se obnovila teprve po roce 1989. Sdružení zpravidla nevládní žádný majetek ani prostory pro svou činnost a jsou primárně závislá na příspěvcích členů, které mohou být v době ekonomických potíží jen velmi skromné.
 5. Z důvodů nedostatku finančních prostředků je také zastoupení českých knihoven a knihovníků v mezinárodních knihovnických organizacích IFLA, FID a další, které určují světovou knihovnickou politiku, spíše jen symbolické.
 6. Možnosti získání grantů jsou velmi omezené. Např. Svaz knihovníků a informačních pracovníků, který ročně pořádá desítky odborných akcí, získává v rámci grantů Ministerstva kultury ČR částky v rozmezí 50 000 – 135 000,- Kč ročně. Řada aktivit, (např. mimoškolní vzdělávání knihovníků), které v jiných zemích standardně zajišťují profesní sdružení, je stále ještě zajišťována přímo knihovnami financovanými ze státních zdrojů nebo není zajišťována vůbec.

2.19. Mezinárodní spolupráce

1. Mezinárodní spolupráce knihoven probíhá na mnoha úrovních. Velkou tradici má spolupráce dvoustranná v oblasti mezinárodní výměny publikací a meziknihovnických služeb, dále spolupráce na řadě speciálních úkolů a projektů zejména v oblasti speciálních fondů, např. historických nebo hudebních. Ta často souvisí s členstvím v mezinárodních nevládních organizacích (např. IFLA, FID nebo IAML případně ve speciálních projektech, jako je mezinárodní souborný katalog hudebních pramenů (RISM), INCIPIT – celosvětový souborný katalog prvotisků, nebo CERL – společná databáze starých tisků. S tím souvisí i mezinárodní spolupráce v rámci vládních institucí, jimiž jsou UNESCO a Evropské společenství. České knihovny se účastní např. mezinárodních projektů UNESCO (využití programu CDS/ISIS, program Paměť světa, Index Translationum, statistiky knihoven apod.). Účast v projektech Evropského společenství byla možná jen mimo program Telematics for Libraries, tj. šlo např. o programy v rámci PHARE resp. TEMPUS. Důležitá je i podpora velkých regionálních nadací, jako jsou A.W. Mellon Foundation, Open Society Fund, Volkswagen-Stiftung apod.
2. Základními problémy rozvoje mezinárodní spolupráce českých knihoven

jsou zejména:

- nepřipravenost knihoven jednat pružně, rychle a efektivně
- nedostatečná jazyková příprava knihovníků
- malý počet odborníků schopných zapojit se do diskuse na mezinárodní úrovni
- nedostatek financí na zajištění účasti knihovníků na mezinárodních akcích
- nedostatek finančních prostředků na základní vklad či vstup do mezinárodních projektů

3. Trendy využívání informačních technologií v knihovnách

Ačkoliv elektronická podoba informací a dokumentů je známa již celá desetiletí, byla až do nedávné doby elektronická média pocíťována z hlediska komunikace jako média druhotná, či jako méně dokonalé náhražky tištěných dokumentů. Charakteristickým rysem současného vývoje je stále rostoucí podíl elektronické komunikace a zvyšující se objem digitálních dokumentů na úkor klasické tištěné produkce. Digitální podoba dokumentu se stává stále častěji jeho primární formou, od které jsou odvozovány tištěné dokumenty v podobě knih, časopisů, novin apod. Současný rozvoj informačních technologií umožňuje převést jakýkoliv dokument do digitální, elektronické podoby a připravit jej ke komunikaci ve světové informační síti. Vývoj v nejbližších letech bude charakterizován zejména těmito rysy:

1. Dynamicky se bude rozvíjet oblast elektronického publikování. Bude docházet k proměnám role autorů, vydavatelů, distributorů a knihoven v procesu komunikace informací. Budou se měnit tradiční produkty a služby, například:
 - poroste množství publikací, zejména časopisů a novin nabízených bezplatně on-line
 - někteří vydavatelé odborných časopisů vyvinou vlastní distribuční systémy a nebudou využívat dosavadní distribuční firmy
 - vydavatelé začnou nabízet katalogizační služby jako součást svých vlastních služeb
2. Rozšíří se možnosti on-line přístupu k informačním databázím a primárním dokumentům.
3. V celosvětovém kontextu vzroste nabídka služeb na dodávání tištěných i elektronických dokumentů. V domácím prostředí mají knihovny šanci uspokojit podstatnou část trhu na dodávání dokumentů. Pokud knihovny tuto šanci nevyužijí, budou tyto služby vytvořeny jednoznačně na komerčním základě a bez podílu knihoven.
4. Výrazně se rozšíří nabídka informačních služeb a zdrojů pro konečné uživatele v prostředí internetu. Rozsah a kvalita této nabídky odvede řadu uživatelů od tradičních knihovnických služeb.
5. Budou se rozvíjet technologie výuky a studia s využitím internetu, zejména systémy otevřeného dálkového studia (Open Distance Learning).

6. Postupně poroste vybavenost obyvatelstva informačními technologiemi a jejich zapojení do sítě Internet.
7. Úroveň vybavení jednotlivých knihoven i konečných uživatelů bude velmi rozdílná, bude vznikat značná nerovnováha v přístupu k informačním zdrojům.

Od dob vzniku psaných a později tištěných dokumentů disponovaly knihovny ve společnosti určitým monopolem na shromažďování, zpracování, trvalé uchování a zpřístupnění dokumentů. Je zřejmé, že v období informační společnosti budou knihovny podstatnou část tohoto monopolu postupně ztrácet. Je to způsobeno především tím, že řada producentů a distributorů elektronických dokumentů od samého počátku řeší problematiku dlouhodobého archivování těchto dokumentů a jejich zpřístupnění koncovému uživateli. V oblasti elektronické komunikace budou knihovny podrobeny podstatně vyšší konkurenci a stanou se pouze jedním ze subjektů trhu. Zatím zcela otevřenou a nevyřešenou otázkou je problematika zajištění trvalého uchování a zpřístupnění elektronických dokumentů.

Jak dokládá řada programových dokumentů, rozvinuté země přisuzují knihovnám v informační společnosti významnou úlohu. Knihovny jsou stále častěji chápány jako nástroj praktického uskutečňování základního lidského práva na rovný přístup k informacím, na jejich svobodnou výměnu, na získávání vědomostí a svobodné utváření názorů. Slouží jako prostředek naplňování ústavně zakotveného práva na informace a jsou tedy jedním z pilířů demokracie.

Aby knihovny mohly uskutečnit své nové poslání a postupně naplnit nová očekávání svých uživatelů, musí se zásadním způsobem změnit a nabídnout uživatelům nové druhy služeb na bázi informačních technologií. Dominantní význam bude mít rozšiřování on-line přístupu a technologie World Wide Web pro poskytování informačních služeb a dodávání dokumentů. Jako rozhodující směry lze charakterizovat:

1. Knihovny budou mít důležitou úlohu při integraci tištěných a elektronických médií. Budou nadále plnit svou tradiční úlohu shromažďování, zpracování, uchování a zpřístupnění tištěných informací, ale současně musí začít vykonávat obdobné funkce pro elektronické zdroje.
2. Knihovny budou muset řešit složité otázky správy, dlouhodobého uchování a zpřístupnění elektronických sbírek.
3. Digitalizace a rostoucí objem a význam elektronických médií přinese rozšíření možností a potřeb uživatelů, na které musí knihovny adekvátně reagovat, zejména:
 - umožnit vzdáleným uživatelům přístup ke knihovnímu fondu
 - vytvářet vlastní elektronické sbírky zejména v těch oblastech a oborech, které nebudou předmětem komerčního zájmu
 - umožnit přístup a integraci elektronických a tištěných médií
 - zvýšit kvalifikaci pracovníků knihoven
 - trvale zlepšovat technickou infrastrukturu ve vztahu k probíhajícím změnám

4. Knihovny budou trvale pod tlakem klesajících rozpočtů a rostoucích nákladů. Problémy budou umocňovány vzrůstajícím očekáváním uživatelů zejména v oblasti zpřístupňování plných textů.
5. Knihovny se budou muset stále častěji rozhodovat mezi vlastnictvím dokumentu a umožněním přístupu k němu. Z toho jednoznačně vyplývá nutnost rozvoje systémů dodávání dokumentů a vzájemného sdílení informačních zdrojů. Rozhodujícím prvkem pro vzájemné propojení a sdílení zdrojů bude využití informačních technologií.
6. V oblasti zpracování dokumentů budou knihovny hledat levnější alternativy a možnosti ke zvýšení produktivity zejména ve zdokonalování systémů sdílené katalogizace. Dojde k propojení systémů sdílené katalogizace s akvizičním systémem s cílem zvýšení produktivity a snížení nákladů.
7. Poroste význam kooperace knihoven na všech úrovních.
8. Vývoj automatizovaných knihovnických systémů bude směřovat k otevřeným knihovnickým systémům se síťovým přístupem. Vývoj tradičních on-line služeb, které byly původně vyvinuty zejména pro profesionální uživatele, včetně OPAC, bude směřovat ke kvalitnímu grafickému rozhraní a ke zlepšení uživatelského interface a komfortu. Knihovny budou nuceny ve větší míře měnit své systémy.
9. Dojde k postupné integraci OPAC různých knihoven a dalších on-line databází do prostředí World Wide Web
10. Využití informačních technologií a zvýšené očekávání uživatelů vytvoří podmínky pro trvalé kontinuální změny knihovnických systémů a umožní relokaci personálních kapacit.

Seznam zkratk

AACR2 – Anglo-american Cataloguing Rules – Anglo-americká katalogizační pravidla

AK – Asociace knihoven

AKS – Automatizovaný knihovnický systém

CASLIN – Czech and Slovak Library Information Network

ČIS – Česká informační společnost

FID – International Federation for Information and Documentation

IAML – International Federation for Information and Dokumentation nebo International Association of Music Libraries

IFLA – Mezinárodní federací knihovnických asociací

ISBN – International Standard Bibliographic Description

ISO – International Organization for Standardization

MDT – Mezinárodní desetinné třídění

ODL – Open Distance Learning – otevřené dálkové studium

OPAC – Online Public Access Catalogue – veřejně přístupný automatizovaný katalog

OSPK – Odborový svaz pracovníků knihoven

RISM – Mezinárodní souborný katalog hudebních pramenů

SDRUK – Sdružení knihoven

SKIP – Svaz knihovníků a informačních pracovníků ČR

UNIMARC – Mezinárodní formát pro výměnu bibliografických dat